בס"ד

שמעתא עמיקתא

גליון תקל"ו | פרשת נצבים | תשפ"ב | קהילת חניכי הישיבות | רמות ב' | ירושלים תובב"א

הלכות מצויות לראש השנה

עם דיני שמיטת כספים ופרוזבול

משיעורי
הרה"ג הרב יוחנן בורגר שליט"א
מו"ץ וראש כולל הוראה רמות ב'

שמיטת כספים

מלבד שמיטת קרקעות, שביעית משמטת חובות שחייב אדם לחברו, ומצוה זו נוהגת אף בחו"ל. [רמב"ם (שמיטה ויובל פ"ט ה"א וסה"מ מצוה קמא), חינוך (מצוה תעז) וטשו"ע (חו"מ סי' סז סע' א)]. י"א ששביעית אינה משמטת ממילא, אלא כשהמלוה אומר "משמט אני". [יראים (סי' רעח)]. וי"א ששביעית משמטת ממילא ואינו צריך לומר משמט אני [מרדכי (גיטין סי' שפ)], וכן עיקר. [שער משפט (שם ס"ק א). וכן דעת רוב הפוסקים].

בזמן הזה

בזה"ז שאין היובל נוהג אין מצוה זו נוהגת אלא מדרבנן, שלא תשתכח תורת שביעית מישראל. [שו"ע (שם) וסמ"ע (ס"ק ב)]. וי"א שאינה נוהגת בזמן הזה כלל. [כן הביא הר"ן (גיטין כ. ד"ה וי"ש) בשם יש אומרים. וכתי' בתשובת הרשב"א (ח"ג סי' לב) שזה היה דעת הראב"ד]. ויש מקומות שנהגו להקל כדעה זו. [רמ"א (שם). וכתי' הגר"א (אות ה) דהיינו כהראב"ד הנ"ל]. ובאר"י המנהג להחמיר. [ב"י (חו"מ שם). וכן הביא הגרנ"ק זצ"ל (פ"ט אות ג)].

מתי שביעית משמטת

אין שביעית משמטת כספים אלא בסופה, לפיכך המלוה את חבירו בשביעית עצמה, גובה חובו כל השנה בבית דין, וכשתשקע חמה בליל ראש השנה של מוצאי שביעית אבד החוב. [שו"ע (שם סע' ל)]. ויש מי שאומר שאסור לגבות חוב גם בשנת השמיטה. [עי' בא"ש (גיטין פ"ד סי' יח ו-כ) ובגר"ז (חו"מ הלואה אות לו)]. והעיקר כדעה הראשונה. [פת"ש (ס"ק ה) בשם החת"ס (חו"מ סי' נ), ועי"ש דמ"מ המחמיר זכור לטוב. גם התומים (אורים ס"ק נד) כתב דהירא וחרד יחמיר לעשות פרוזבול בערב שביעית. ובדרך אמונה (שמיטה פ"ט ס"ק כה וצה"ל אות מד) כתב דהחזו"א לא נהג כן].

חוב של חפצים ומאכלים

שמיטת החובות כוללת גם חפצים ואוכלין שאינן מוחזרין בעצמן, ולכן שכנים שמלוים זה לזה מיני מאכל, שביעית משמטת את החוב. [ערך לחם (סי' סז), מלאכת שלמה (שביעית פ"י מ"ב בהגה) ובן איש חי (פר' כי תבוא שנה א' אות כו)].

זמן הפרעון חל אחר שביעית

המלוה את חבירו וקבע לו זמן לעשר שנים וכדומה, אין שביעית הבאה בתוך הזמן משמטתו. [שו"ע (שם סע' י)].

הקפה

הקפת חנות (פי' שקנה באמנה), אינה נשמטת. ואם זקפה עליו במלוה, משמטת. [שו"ע (חו"מ סי' סז סע' יד)]. ומקרי זקיפה משעה שקבע לו זמן לפרעון. וי"א שנקרא זקיפה מיד שכתב בפנקסו כל החשבון ביחד. [רמ"א (שם)].

מכר לחברו דבר מסוים

י"א שדוקא בהקפת החנות אין שמיטה משמטת, אבל אם א' מכר לחברו דבר, מיד כשמכרו לו ה"ל כאילו הלוהו ומשמטתו השביעית. [עי' ברמב"ם בפיה"מ (שביעית פ"י מ"א) דהקפת החנות אינה נשמטת משום שאין דרך לתבוע כל פעם אלא ממתין עד שיתקבץ עליו סכום גדול ואז גובה הכל, ולכן כשמגיע זמן ההשמטה אכתי לא קרינן בי' לא יגוש שאין דרכו ורצונו לתבוע אלא כשיתאסף סכום הגון. וכתי' הב"י (שם) דלפ"ז המוכר חפץ לחברו ולא קבע לו זמן לפרעו אחר שביעית הו"ל כהלוהו מיד כשמכרו לו ושביעית משמטת, אבל דעת תוס' והר"ן (כתובות נה.) דהטעם הוא משום שאין שביעית משמטת אלא מלוה, וכדאיתא בספרי שמוט יכול בגזלה ופקדון ת"ל משה ידו, וה"ה לכל הני שאינן הלואה].

משכורת

שכר שכיר, אינו משמט. ואם זקפו עליו במלוה, משמט. [שו"ע (שם סע' טו) ופירש הב"י שם דהיינו טעמא כי השכיר דרכו לקבץ שכר שנה או שנתים ביד שוכרו ואינו נוגשו לתתם לו אבל הם בידו כפקדון או כהלוהו עד אחר השביעית]. ובזמן הזה שדרך לשלם משכורות מדי חודש בקביעות, ודרך העובד לתבוע שכרו כשעובר זמנו, נעשה כשאר חובות ושביעית משמטת. [הגרי"א זצ"ל (שבות יצחק פרוזבול פ"ג סוף אות א)].

חוב לקופת הצדקה

חוב לקופת הצדקה, אינו משמט. [שו"ע (חו"מ שם סע' כח)].

חוב לגמ"ח

הלאות שנעשות מכספים שהוקדשו לגמ"ח, דינם כצדקה ואין שביעית משמטת. [מזבח אדמה (יו"ד ססי' שלא). וכן פסק הגרשז"א זצ"ל (שלחן שלמה שביעית עמ' שב)]. אבל הלואות שנעשו מכספים שהופקדו אצל הגמ"ח אבל לא הוקדשו לחלוטין, שביעית משמטת, וצריך פרוזבול. [הגרשז"א (שם) והגרי"א זצ"ל (דרך אמונה פ"ט צה"ל אות שמב)].

חובות בנקים

המפקיד בבנק, אפילו המעות הם בעובר ושב הוא בכלל הלואה לבנק, שהרי ההפקדה להוצאה נתנה. [הגרשז"א זצ"ל (שלחן שלמה שביעית עמ' ש). וכן פסק הגרי"א זצ"ל (שבות יצחק פרוזבול פ"ג אות ז ואות ט) ודעתו שאף פקדון המוקפד בבנק לי' שנים וניתן בתוך הזמן לתבוע הקרן נחשב שיש עתה חוב, אע"פ שיצטרך להמתין שבועיים עד שקבלת הכסף. והגרשז"א זצ"ל (שם עמ' שג) מסתפק בזה. ועי' בשמעתא עמיקתא גליון תקל"ה שהבאנו שלפי המהרש"ג (יו"ד ססי' ג וסי' ה וספר נעם תשי"ט ח"ב) והאג"מ (ח"ב יו"ד סי' סג) דס"ל דסתם מלוה שבתורה הוא כשיש שעבוד הגוף, וע"כ בנקים וחברות בע"מ שגוף הבעלים אינם מחוייבין כלום אינם בכל מלווה. וי"ל דה"ה בענין שמיטת כספים שאין זה בכלל הלואה ואין שביעית משמטת. וכן דעת תלמידו של המהרש"ג בעטרת משה (ס"ק י הובא בנטעי גבריאל שמיטת כספים פי"ב הגה ג). ובדרך זה מצינו שכתי' התומים (ס"ק כה) בענין שמיטת כספים דעיקר מה שהקפידה התורה שלא ליגוש הלואה שהלוה שיעבד גופו].

צי"ק

י"א שצי"ק אפילו הגיע זמן פרעונו בשביעית אינו נשמט. [עי' בשואל ומשיב (מדו' חמ' סי' ע"א) שמסתפק בזה. והנחל יצחק (דיינים סי' יב) מחמיר בזה (והם מיירי בענין שטר ממרני). והאג"מ (חו"מ ח"ב סי' טו) נקט שצי"ק שזמנו אחר השמיטה, הוי כקביעות זמן ואינו משמט, ועוד ד"ל דנחשב כתשלומין מאחר שאסור לפוסלו בדינא דמלכותא. וכן דעת השבט הלוי (ח"ט סי' רצא אות ה) דאין השביעית משמטת ציק אף שהגיע זמן פרעונו קודם ר"ה, דציק העומד ליפרע שוה כסף בידו]. ויש מחמירים משום שלדעתם צי"ק נחשב כשטר חוב. [הגרי"א זצ"ל (שבות יצחק פרוזבול פ"ג אות יא). ועי' בתשובות והנהגות (ח"ג סי' תמז אות ב), ועי' עוד בשמעתא עמיקתא גליון שנ"ז בענין צי"ק אם חשיב כשטר חוב].

נשים

אשה שאינה נשואה שחייבים לה ממון, צריכה פרוזבול. [עי' בחינוך (מצוה תעז) דבמצות שמיטה גם נשים חייבות. וכן הוא בשו"ע (סי' סז סע' כה) במהריק"ש (שם)]. ואם היא נשואה ויש לה מעות שאין לבעלה רשות בהן, והלוותם לאחר צריכה פרוזבול, ובעלה יכול לעשות עבורה מדין זכיה, ויודיע על כך. [מנח"ש (שביעית פ"י מ"א)]. ויכולה למנות את בעלה (או אחר) שליח לכתוב פרוזבול עבורהף וויכול להוסיף זאת בפרוזבול שלו, ובמקום שכתוב בפרוזבול "יש לי" יוסיף ולאשתי, ואין צריך לפרש שמה. ובמקום שכתובה מסר מילי דפרוזבולא כדאמור רבנן, יוסיף חובות אשתו. [הגרי"א זצ"ל (שבות יצחק פרוזבול פ"דאות ב ד"ה נמצא לפי"ז אות א)].

קטנים – תוכנית חיסכון של ביטוח לאומי

קטנים שהלוו מעות לאחרים, י"א ששביעית אינה משמטת חובותיהם. [מהרשד"ם (חו"מ סי' סא) שנקט שקטן שהלוה מכספו אין שביעית משמטת חובו, דקטנים לאו בני מצות נינהו. וכ"כ בתומים (שם ס"ק כה ואורים ס"ק נא), וכתי' דאפי' גדל הדין כן דכבר הו"ל כאילו נעשה בקטנותם פרוזבול]. וי"א שמשמטת. וע"כ צריך אביהם לעשות עבורם פרוזבול בתורת אפוטרופוס. [מנ"ח (מצוה תעז) וכת"ס (חו"מ סי' ט על דף ל"ג ע"א)]. ולמעשה לכתחלה על אביהם להוסיף חובות ילדיהם בפרוזבול שכותבים עבור עצמם. [ובדרך זה נקט הגרי"א זצ"ל (שבות יצחק פרוזבול פ"ד אות ג)]. וכן קטנים שיש להם תוכנית חיסכון אע"פ שיש כמה צדדים להקל בדבר, לכתחלה על אביהם לנהוג כנ"ל. [עי' דרך אמונה (פ"ט צה"ל אות שלו) בשם הגרי"א זצ"ל. ועי' בזה בשמעתא עמיקתא גליון תקל"ה].

יתומים

יתומים קטנים שיש להם מלוה ביד אחרים, אין צריכים פרוזבול כי ב"ד הוא אביהן של יתומים. [שו"ע (שם סע' כח), סמ"ע (ס"ק נ) ותומים (ס"ק כה)].

הלוה רוצה לשלם

כל המחזיר חוב שעברה עליו שביעית רוח חכמים נוחה הימנו. [רמב"ם (שמיטה פ"ט הכ"ח). ועי' באג"מ (חו"מ סי' טו) שיש בזה חובה מדברי חכמים]. ובשעת פרעון יאמר לו המלוה "משמט אני (מוחל אני) וכבר נפטרת ממני". אמר לו הלוה אעפ"כ רצוני שתקבל, יקבל ממנו. ואל יאמר לו בחובי אני נותן לך, אלא יאמר לו שלי הם, במתנה אני נותן לך. החזיר לו חובו ולא א"ל כן, מסבב עמו בדברים עד שיאמר לו שלי הם ובמתנה נתתי לך. ואם לא אמר, לא יקבל ממנו. [שו"ע (סע' לו). ועי' בש"ך (ס"ק יא) שהביא דברי הב"ח (אות לו) בשם רש"י (גיטין לו: ד"ה ותלי) שפירש שאף יכול לתלות אותו שיאמר אעפ"כ, ועי"ש דהמקיל כרש"י הרי זה זריז ונשכר]. ואם בשעת החזרת החוב מלכתחלה אמר הלוה שנותן לו במתנה, יכול המלוה לקבל וא"צ לומר משמט אני. [רמ"ה (גיטין (לו))]. ואין בקבלת המעות משום שונא מתנות יחיה. [קול סופר (שביעית פ"י מ"ח אות רכו)].

להפריש מעשר מפרעון ההלואה

כשהלוה נותן את דמי החוב בתורת מתנה באופן המבואר לעיל, אין צריך המלוה להפריש מעשר כספים מהפרעון. [כנלע"ד. דלא מבעיא אם נימא דמצות פריעת בעל חוב לא פקע מהמלוה כמבואר במשנה ראשונה (שביעית פ"י מ"ט) די"ל דא"צ להפרישׁ המלוה מעשר, אלא אף אם נימא שהחוב פקע לגמרי ואין בה משם פריעת בע"ח והוי מתנה גמורה, מ"מ כיון שנותן לו מחמת הלואה מסתבר דלא חשיב רווח. ועי' מש"כ בזה בס"ד בשמעתא עמיקתא גליון תקל"ו].

המלוה מכריח אותו לשלם (חייב למי שאינו שומר תורה ומצות)

חובות שנשאר חייב למי שאינו שומר תורה ומצות, בשעת הדחק רשאי לשלם אותם אע"פ שהלה לא עשה פרוזבול, ואין בזה משום איסור לפנ"ע כי לענין זה יש למלוה על מי לסמוך. [דהרי מבואר לעיל דיש סוברים ששביעית אינה משמטת בזה"ז וע"כ אין ללוה לחוש משום לפנ"ע כי יש לתובע על מי לסמוך. וכן נקט בהעמק התשובה (ח"א סי' קסז אות ג). ועי' להלן בענין מי ששכח לכתוב פרוזבול]. ומ"מ לכתחלה יתן לו בתורת מתנה.

פרוזבול

המוסר שטרותיו לבית דין, ואמר להם: אתם גבו לי חובי, אינו נשמט. [שו"ע (סע' יא)]. והרוצה שלא ישמטו חובותיו, יעשה שטר פרוזבול לפני ששביעית משמטת, וע"י זה מוסר חובותיו לב"ד, ושמיטה אינה משמטת חובות שאדם חייב לב"ד. [עי' טשו"ע (שם)]. וזה גופו של פרוזבול: מוסרני לכם פלוני ופלוני ופלוני הדיינים שבמקום פלוני שכל חוב שיש לי (אפילו מלווה על פה) שאגבנו כל זמן שארצה, והדיינים או העדים חותמים מלמטה. [שו"ע (סע' יט)]. ועי' עוד להלן.

באיזה בית דין צריך לכתבו

י"א שפרוזבול אינו נכתב אלא בב"ד חשוב, דהיינו שלשה בקיאים בדין ובענין פרוזבול, ויודעים ענין שמיטה, והמחום רבים עליהם באותה העיר. [שו"ע (סע' יח)]. וי"א שכותבים פרוזבול בכל בית דין, וכל ג' אנשים חשיבי ב"ד בענין זה. ובני אשכנז נהגו להקל כדעה זו, [רמ"א (שם)], ומ"מ צריך שידעו מה זה פרוזבול. [הגרשז"א זצ"ל (שלחן שלמה שביעית עמ' רצט)].

מסירת החובות בעל פה – אין בידו להשיג בית דין

בזמן הזה ששמיטת כספים מדרבנן, מועיל למסור חובותיו בעל פה לאחרים, ואינו צריך לכתוב פרוזבול, ויאמר "מוסרני לכם שכל חוב שיש לי שאגבנו כל זמן שארצה", אלא שי"א שהיתר זה נאמר רק על תלמידי חכמים שהלוו זה את זה, שרשאים לסמוך על אמירה בעל פה מפני שהם יודעים ששמיטת כספים בזמן הזה מדבריהם, ובדברים בלבד היא נדחת. [שו"ע (סע' כ). ועי' בחת"ס (חו"מ סי' קיג) והביאו הפת"ש (ס"ק ג) דלא הקילו אלא שימסרו בע"פ בפני ב"ד]. וי"א דלאו דוקא ת"ח אלא כל אדם יוכל לומר דבריו בעל פה בפני ב"ד. [רמ"א (שם) וע' בפרישה (סי' סז אות כג) שתקנת הלל היתה ע"י כתיבת פרוזבול, אבל ר"נ דאמר אקיימינה דאע"ג דלא כתוב ככתוב דמי, הוסיף בדורו דסגי באמירה גרידתא]. ומכל מקום הנכון להחמיר ולכתוב פרוזבול. [חכ"א (שערי צדק פכ"ו אות י)]. ואם נמצא במקום שאין שם ב"ד, יכול המלוה לומר בפני עדים, אני מוסר שטרות לב"ד פלוני שבעיר פלוני. [שו"ע (סע' כא), רמ"א (סע' כ) וחכ"א (שם)]. והעדים לכתחלה יכתבו שכן היה. ואם אין לו עדים יאמר כן בינו לבין עצמו. [חכ"א (שם)].

כתיבת פרוזבול על יד שליח

י"א שלא מועיל שליחות לעשות פרוזבול משום דמילי לא מימסרן לשליח. [ערך לחם (שם)]. וי"א שמועיל שליחות [עי' בברכ"י (סי' תלד אות ד) בשם בתי כהונה דמהני בכה"ג אע"פ דמילי לא מימסרי לשליח, כי זה מיירי כשהשליח מוסר לשליח אחר. וכן מבואר בשער המלך (אישות ספ"ב ד"ה ודע) ובבית מאיר (אה"ע סי' קכ סע' ד). ועי' מש"כ בזה בשמעתא עמיקתא גליון ע"ט], ועיקר כדעה אחרונה. [הגרשז"א (שלחן שלמה שביעית עמ' רחצ) והגרישי"א זצ"ל (שבות יצחק פרוזבול פ"ב)].

לכתוב פרוזבול עבור חברו מדין זכין

אם אין ביד חברו לעשות פרוזבול יכול לעשות פרוזבול עבורו מדין זכיה, אבל מי שהוא פורק עול ואין חושש לעשות פרוזבול י"א שא"א לעשות עבורו פרוזבול מדין זכיה. [חזו"א (דרך אמונה שמיטה פ"ט ס"ק צט). ועי' בדרך אמונה (שם צה"ל אות רלה) שכתי' ע"ז וצע"ק, ע' בתוספתא (ב"ב פי"א ה"ד), וי"ל דמיירי כשאין זכות, ומצאתי באו"ז שכתי' על תוספתא זו דבעי דעת המלוה דדילמא דעתו שתהא שביעית משמטת כדי לקיים מ"ע וי"ל, ע"כ. ועי' באור זרוע (ע"ז סי' קכ), בשבט הלוי (ח"ז סי' ריח) ובתשובות והנהגות (ח"ב סי' תשח וח"ג סי' תנ)]. ויש מצדדים להקל בכל אופן. [מנח"ש (ח"א סי' מז אות ג)].

על ידי פקיד

מי שמסור בידו הנהלת כספים, יכול לעשות פרוזבול אף בלי ידיעת הבעלים. [דרך אמונה (שם פ"ט ס"ק קמב)].

פרוזבול על קרקע

אין כותבין פרוזבול אלא על הקרקע, ואפילו קרקע כל שהיא סגי, ואפילו אין לו אלא עציץ נקוב מונח על גבי יתדות באויר, אע"פ שאין מקום היתדות שלו, סגי, אפילו אין ללוה כלל, ויש לחייב לו או לערב, או למי שחייב לו, כותבין. ואפילו אין לזה ולא לזה, ויש למלוה או למי שחייב לו, מזכהו אפילו על ידי אחר, ואפילו שלא בפניו. [שו"ע (סע' כב). ועי' בסמ"ע (ס"ק מד)]. מיהו אם הלוה לפנינו וצווח איני רוצה לזכות בקרקע של אחרים, אין מזכין לו לאדם בעל כרחו. [רמ"א (שם)].

קרקע מושאלת או מושכרת

השאילו לו מקום לתנור או לכירים, כותבים עליו פרוזבול. והוא הדין אם השכירו לו. [שו"ע (חו"מ סי' סז סע' כג)].

בחורי ישיבות

בחורי ישיבות אף שלמעשה אין להם ד' אמות פרטיות, מ"מ לגבי פרוזבול נחשב כיש להם ד' אמות, כיון שיש להם רשות השתמשות במקום לימודם להנחת חפצים וללינה. [הגרשז"א זצ"ל (שלחן שלמה שביעית עמ' רחצ)].

על נכס ממושכן

היתה לו שדה ממושכנת, כותבין עליה פרוזבול. [שו"ע (חו"מ סי' סז סע' כד)].

על נכסי בעלה

כותבים לאיש על נכסי אשתו, ולאשה על נכסי בעלה, וליתומים על נכסי אפוטרופוס. [שו"ע (חו"מ סי' סז סע' כה)].

זמן כתיבת הפרוזבול

המנהג לכתוב פרוזבול בערב ראש השנה של השנה השמינית. ויש מחמירים על עצמם לכתבו גם בערב השנה השביעית כי יש סוברים שאסור לגבות חובות בשנת השמיטה כנ"ל. [עי' לעיל שהבאנו מח' ראשונים מתי שביעית משמטת. ועי' בארחות רבינו (ח"ב עמ' שעח) שכן נהג בעל הקהלות יעקב. והגרישי"א זצ"ל (נטעי גבריאל שמיטת כספים פט"ו הגה ג ד"ה וכן) אמר שיקירי י-ם מהדרים בזה, וכמדומה שכן נהג הר"י סלאנט זצ"ל, ע"כ. ועי' במהרי"א (ח"ב סי' קעט) שיש חרדים אל דבר ה' שנוהגים להחמיר בזה].

בן אר"י החייב לבן חו"ל

אם המלוה נמצא בחו"ל והלוה נמצא באר"י, יש מסתפקים אם אזלינן בתר הלוה או בתר המלוה לענין זמן השמיטה דהיינו אם המלוה יכול לכתוב פרוזבול לאחר שכבר שקעה חמה באר"י. [מנח"ש (ח"א סי' מז אות ב) ושבט הלוי (ח"ט סי' רצא אות ב)].

פרוזבול מוקדם או מאוחר

פרוזבול מוקדם, כשר, והמאוחר, פסול, משום שאינו יכול למסור לב"ד החובות שאינו חייב לו עדיין וכשמאחר זמנו של פרוזבול יגבה על ידו חובות שנתחייבו לו אחר כתיבת הפרוזבול שלא כדין. [שו"ע (סע' לב) ושער משפט (ס"ק ח)]. ואם התנה בפירוש שמוסר לבית דין גם את החובות שעתיד אח"כ להלוות, אפשר שמועיל אע"פ שעדיין לא באו לעולם. וצ"ע. הגרשז"א זצ"ל (שלחן שלמה שביעית עמ' רשב).

לכותבו בלילה

מותר לעשות פרוזבול בלילה. [ערך לחם למהריק"ש (סי' סז סע' לא) הובא במוהר"א אזולאי (ס"ק כב). וכן פסק הגרישי"א זצ"ל (שבות יצחק פרוזבול פ"ג עמ' לד). והאור שמח (סנהדרין פ"ט הי"ח) שכתב דצ"ע אם כותבין פרוזבול ביום דוקא כמו קיום שטרות או לא].

דיינים קרובים זה לזה

י"א שצריך שהב"ד לא יהיו קרובים זה לזה. [עי' בערך לחם (סע' לא) הובא במהר"א אזולאי (ס"ק יד). וכן פסק הגרשז"א זצ"ל (פרוזבול פ"ג אות יז)]. והמנהג שאין מדקדקים בדיינים קרובים זה לזה ואף אב ובנו יכולים לשמש כדיינים לצורך זה. [הגרשז"א זצ"ל (נטעי גבריאל פרוזבול ושלחן שלמה שביעית עמ' רצז), המנח"י (שם וח"י סי' קמ) והצי"א (ח"ו סי' לט)].

עדים קרובים זה לזה

המוסר הפרוזבול לשנים בתורת עדים, י"א שצריך להזהר שלא יהיו קרובים למלוה או ללוה. [התעוררות תשובה (ח"ג סי' כג)]. ובדיעבד מועיל אף באופן זה. [עי' חכ"א (שערי צדק פכ"ו אות ו)].

נאבד לו הפרוזבול

עשה פרוזבול כדין ונאבד ממנו בערב ר"ה אף שעדיין בזמן שהשביעית משמטת לא מצאו, אין שביעית משמטת. [מהרי"א (ח"ב סי' קעט), כיון דבת"ח סגי לכתחלה במסירת מילי, אף באינו ת"ח דבעי כתיבה יש להקל בדיעבד, והביא ראיה מגיטין (לז:) דתנן הוציא שט"ח ואין עמו פרוזבול הרי אלו לא יפרעו וכו'. ואם איתא נימא דהתם מיירי שלא הי"ל הפרוזבול בסוף שביעית].

אין בידו לכתוב פרוזבול

מי שאין בידו לעשות פרוזבול, יאמר בפני שנים (אפי' פסולי עדות) אני מוותר על זמן הפירעון של כל החובות שחייבים לי שזמן פירעונם עד ראש השנה, ובמקום זה אני קובע זמן הפרעון בג' תשרי, וכיון שבזמן ששביעית משמטת לא הגיע זמן הגביה, דמי להלואה שקבעו זמן הפרעון אחר ר"ה שאין שביעית משמטת. [הגרישי"א זצ"ל (שבות יצחק פרוזבול פ"ג אות טו)]. ואם אין אחרים יאמר בינו לבין עצמו מוסר אני לבית דין פלוני או לפלוני ופלוני שבעיר פלונית, שכל חוב שיש לי שאגבנו כל זמן שארצה. [חכ"א (שערי צדק פכ"א אות ו)].

נזכר בכין השמשות שלא עשה פרוזבול

שכח לעשות פרוזבול עד בין השמשות של יו"ט ראשון של ראש השנה ימסור חובותיו לב"ד בעל פה בפני שני עדים. ואם אין לו עדים ימסור בינו לבין עצמו כמבואר לעיל. [והטעם דמהני בדיעבד בבה"ש, כי לפי הב"י בסימן ס"ז בכה"ג הוי ספק דרבנן לקולא ורשאי המלוה לתבוע החוב ועל הלוה לשלם. ובפרט בזה"ז דיש סוברים שאינו נוהג בזה"ז. וההתעוררות תשובה (ח"ג סי' כג אות ב ד"ה עוד) אסר בכה"ג לתבוע את החוב אבל אם הלוה מביא את החוב מעצמו למלוה הסתפק דדלמא א"צ לומר לו משמט אני כי שמטה בזה"ז מדרבנן הו"ל סד"ר לקולא. ועי' מזה בשמעתא עמיקתא גליון תקל"ה].

הלואות שלאחר כתיבת הפרוזבול

אין הפרוזבול מועיל אלא לחובות שקדמו לכתיבתו כנ"ל. ועל כן המלוה מעות לאחר כתיבת הפרוזבול (הדבר מצוי בהפקדות שמגיעות לחשבון הבנק) צריך פרוזבול נוסף, או יעשה את העצות שכתבנו לעיל למי ששכח לעשות פרוזבול.

להלוות ע"מ לקיים מצות שמיטת כספים

יש מדקדקים להשאיר חוב א' כדי לקיים מצות שמיטת כספים ויכתוב בפרוזבול חוץ מחוב פלוני, או ילוה מעות אחר שיכתוב הפרוזבול, ולא יקבע זמן הפרעון אחר ר"ה אלא שיוכל לתובעו מיד. [דרך אמונה (שמיטה פ"ט ס"ק פה). וכן מבואר בבן איש חי (פר' כי תבא אות כו), עיי"ש. שוב העירוני באור זרוע (ע"ז סי' קכ) ובסמ"ע (סי' סז ס"ק כ) שמבואר דמי שהלוה מעות די"ל דלא ניחא ליה לעשות פרוזבול כדי לקיים מצות שמיטת כספים. ועי' בשמעתא עמיקתא גליון פ"ה דבכל כגון דא אין משום בעידן דריתחא ענשינן על עשה. ומ"מ יש בזה מצוה להתחייב בה].

תביעת חובות כשלא עשה פרוזבול

אם נאנס ולא עשה פרוזבול, יש מקום להקל בחו"ל לגבות החוב אחר השמיטה, אולם באר"י חמיר טפי. [הנה יש לדון אם מי שלא עשה פרוזבול בדיעבד רשאי לתבוע את חובו, דהרי מבואר לעיל דאיכא פלוגתא אם שביעית משמטת בזה"ז ובדיעבד י"ל דהוי ספק דרבנן לקולא. ועי' במהרח"ש (ח"ב סי' ל ד"ה אמנם) שכתי' דכיון דשביעית בזה"ז מדרבנן לזכר בעלמא, אין המוחזק יכול לטענו קים לי. וכן נקט בתשובה מאהבה (ח"א סי' עב) שבדיעבד יכול לתבוע. והאגו"מ (חו"מ ח"ב סי' טו) כתי' שהרמ"א פסק להקל מדינא, וע"כ אף דאכשור דרי ונהגו כיום לעשות פרוזבול, מ"מ אם אירע ששכח לעשות, לא נשתנה מנהג דורות קודמים שנהגו לגבות, ע"כ. ולפי טעמו דהרמ"א פסק לקולא, גם באר"י הדין כן (אע"פ שהשואל שם שאל על מדינתו). מ"מ באר"י שנהגו להחמיר נמצא דחמיר טפי. ועי' במנחת אשר (שביעית סי' סז) שהביא לצרף זה בענין בעל תשובה, עיי"ש].

ערב ראש השנה

תענית

נוהגים להתענות בערב ר"ה. [שו"ע (רסי' תקפא סע' ב). ועי' במ"ב (סי' תקסב ס"ק ט) שהנוהגים כן א"צ קבלה מבעוד יום כיון שמקובלים מכח מנהגם]. וא"צ קבלה ולא השלמה, ואין קורין בו ויחל. [רמ"א (סי' תקפא סע' ב) ומ"ב (ס"ק טז)]. וי"א שמתענים עד חצות. [ביאור הלכה (סי' תקסב ד"ה עד שיצא) בשם הפמ"ג. וכ"כ שאילת יעב"ץ (ח"ב סי' קמז)]. וי"א שנהגו עד ב' או ג' שעות אחר חצות. [יסוד ושורש העבודה (שער המים פי"ה)]. ועכשיו רבים נוהגים להתענות עד זמן מנחה גדולה, ומתפללים מנחה לפני שאוכלים כדי לומר תפלת עננו, שאם כבר אינו מתענה אינו יכול לאומרו. [מ"ב (סי' תקסב ס"ק י)]. אמנם הש"ץ אין אומר עננו בחזרת התפלה. [רמ"א (סי' תקסב ספע' א)].

להתפלל ביחידות ע"מ לומר עננו

אם אין לו מנין, לא יתפלל ביחידות כדי שיוכל לומר עננו, אלא יאכל לפני מנחה ואחר כך יתפלל בצבור ללא תפלת עננו. [אלף למגן (סי' תקפא ס"ק עא) והגרישי"א זצ"ל (אשרי האיש ח"ג פי"ג אות כז)].

במקום סעודת מצוה

אם חל ברית מילה בערב ר"ה, מצוה על בעלי הברית לאכול. והם אבי הבן, הסנדק והמוהל. [רמ"א (שם וסי' תקסח סע' ב)]. וכן הדין למי שהזמינו בעה"ב. [מ"ב (ס"ק יט)]. וכן כל שמשתתף בסעודת מצוה או סיום מסכת יכול לאכול ולא להתענות. [מ"ב (סי' תקסב ס"ק טז) והגרישי"א זצ"ל (שם אות כז). וכן הוא בארחות רבינו (ח"א וח"ב והשלמות ח"ג). ועיי"ש (ח"ד אות סא) שנשים הנוהגות לצום אם טועמות אפי' בביתם משאריות של סיום אינן צמות, ועי' בזה ברמ"א (סי' תקסח סע' ב)].

חולה קצת

חולה קצת פטור מלהתענות, אלא שי"א שעליו לעשות התרת נדרים ע"מ להתיר האכילה. ויש מקילים בזה. [מ"ב (ס"ק יט)]. וי"א שכיון שדעתו לחזור למנהגו (בשנה הבאה) אינו צריך התרה ע"מ להתיר האכילה. [דגמ"ר (יו"ד סי' ריד)]. ויש מחמירים בזה. [ש"ך (שם ס"ק ב)]. ולהלכה י"א אם אינו מוצא מי שיתיר לו יש להקל במקום הדחק. [מ"ב (שם) ושער הציון (אות לג)]. ולמעשה מורים להקל בזה אף לכתחלה. [שבט הלוי (ח"ד סי' לא אות ב), תשובות והנהגות (ח"ד סי' רז) ואולי"צ (ח"ד פי"ה אות יז ד"ה ומכל). ועי' בשמעתא עמיקתא גליון רנ"ה].

חלש

בזמנינו שהדורות חלושים לא נהגו כולם להתענות תענית זו, ומי שחלש אינו מתענה. [הגרישי"א זצ"ל (אשרי האיש מועדים פי"ג אות כז)].

טעה ואכל

מי שטעה ואכל צריך להשלים התענית. [עי' בשו"ע (רס"י תקסח) ובמ"ב (שם וסי' תקמט ס"ק ג)].

דיני התפילות ותקיעת שופר

תחנון (בסליחות, בשחרית ובמנחה)

נופלים על פניהם באשמורת בסליחות [שו"ע (רסי' תקפא סע' ג)], אף אם נמשכו הסליחות עד היום, מפני שרוב פעמים רגילים לסיים קודם עלות השחר, תקנו לנפול אף אם קורה פ"א שממשיך על היום. [מ"ב (ס"ק כג). ועי' במ"ב בסי' קל"א ס"ק י"ט שכתי' שלא נופלים על פניהם בער"ה אם נוהגים בימי הסליחות להאריך עד היום]. ויש לנהוג לאומרו אף במנינים שמתחילים לכתחלה הסליחות ביום. [הגרח"ק זצ"ל (אשי ישראל פמ"ה הגה סח)]. אולם בתפלת שחרית ומנחה אין נופלים על פניהם. [שו"ע (שם)].

תקיעת שופר

אין תוקעין בשופר בער"ה [שו"ע (סי' תקפא סע' ג)], ע"מ להפסיק בין תקיעות דרשות לתקיעות דחובה [ואף כשחל יום א' של ר"ה בשבת ג"כ אין תוקעין בער"ש]. ומ"מ מותר לתקוע להתלמד, ולכתחלה יעשה כן בחדר סגור. [מ"ב (ס"ק כד)].

מנחה

צריך להזהר להתפלל תפלת מנחה של ערב ר"ה בכוונה גדולה, ומאריכין בה קצת מאחר שהיא תפלה אחרונה של השנה. [מט"א (סי' תקפא אות נז)].

התרת נדרים

בערב ר"ה

נוהגים לעשות התרת נדרים בערב ר"ה כדי להנצל מעונש נדרים. [חיי"א (כלל קלח אות ח)]. ויש נוהגים לחזור להתיר הנדרים פעם שנית בערב יוה"כ. [מט"א (שם סוף אות מט)].

התרה לפני שלשה או עשרה

עושים ההתרה לפני ג' גדולים. אפילו הם קרובי משפחה. [שו"ע (יו"ד סי' רכח סע' ג)]. נוהגים שהמתירים יושבים והנודר עומד. [ש"ך (שם ס"ק ט)]. ויש נוהגים לעשות התרה זו לפני עשרה אנשים (כיון שאומרים בין בהקיץ בין בחלום, והנודר בחלום צריך עשרה). [עי' בדעת תורה (סי' תריט על סע' א)].

לפני נער שלא נתמלא זקנו

המתירים צריכים להיות גדולים שנתמלא זקנם. [רע"א (מ' ק' סי' עג) מובא בפת"ש (סי' רכח ס"ק ב). וכ"כ בובחרת בחיים (סי' כא) שאין סומכים על חזקה דרבא בזה. וכן פסק השבט הלוי (ח"ד סי' נד אות ד)].

בלשון שמבין

צריך כל אדם להזהר שיבין מה שהוא אומר, וע"כ מי שאינו מבין לשון הקודש עליו לאומרו בשפה שמבין. [חיי"א (כלל קלח אות ח)].

דקדוקי לשון

יש המדלגים בנוסח של התרת נדרים "דיינים מומחים" (כשעושים כן לפני ג' הדיוטות). [לוח אר"י (חודש אלול) בשם האדר"ת. אולם עי' בלקוטי מהרי"ח (ח"ג סדר ער"ה עמ' ס) שכתב דאפשר לאומרו דהוא רק דרך כבוד שחשובים עליו כדיינים מומחים]. ויש מדלגים תיבות "בשם הוי' ברוך הוא" [לוח אר"י (חודש אלול) בשם האדר"ת], ו"אפילו נזירות שמשון". [לוח אר"י (חודש אלול) בשם האדר"ת. וכן הוא בפת"ש (סי' רלט ס"ק ו). ועי' בבנין ציון (ח"א סי' פא) שכתי' ליישב נוסח זה].

עבור אשתו

יש אומרים שאם רוצה האשה לעשות התרת נדרים על ידי בעלה, תמנה אותו שליח וילך בפני ב"ד המתירים ויאמר נוסח התרת נדרים בעדו ובעד אשתו, דהיינו שיאמר בפירוש שנדרנו ונשבענו אני ואשתי, והב"ד יאמר מותרים לכם וכו' בסתם, וכוונתם עליו ועל אשתו. ורק צריך שאשתו תאמר לבעלה מקודם אני מתחרטת על כל נדרים ושבועות ואסורים וקונמות וחרמות והסכמות וקבלות ומנהגים, ואתה תהיה שלוחי ותלך לפני בית דין להתיר לי על כל הנזכר. [רב פעלים (ח"ד או"ח סי' לד)]. אולם לא נוהגים שהבעל יבקש התרה עבור נדרי אשתו, אלא הנשים סומכות על התרת נדרים של "כל נדרי" שאומרים בתחילת יוה"כ. [הגרשז"א זצ"ל (אשי ישראל פמ"ה הגה עז והליכ"ש פ"א אות י), הגר"ש ואזנר זצ"ל (מבית לוי גליון ד הל' התרת נדרים הגה ה) והגרנ"ק שליט"א (חוט שני ר"ה)].

עבור כמה אנשים יחד

יש נוהגים שכמה אנשים אומרים יחד סדר התרת נדרים. [הגריש"א זצ"ל (ימי הרחמים פ"ב הגה סז)]. וי"א שאין לעשות כן אלא בשעת הדחק. [מט"א (שם אות מט)].

דרך הטלפון

במקום הצורך ניתן לעשות התרת נדים דרך הטלפון. [שבט הקהתי (ח"ד סי' רלט)].

מופלא סמוך לאיש

מופלא סמוך לאיש (קטן מגיל י"ב שנים וקטנה מגיל י"א שנים) שנדריהם נדר, לא נהגו להתיר להם. [עי' בהליכ"ש (ר"ה פ"א אות י ובהגה שם) בשם הגרשז"א זצ"ל]. ואם רוצים שיתירו להם עושים להם התרה. [הגרנ"ק שליט"א (חוט שני ר"ה פי"א הגה ג)].

מסירת מודעה

נוהגים בערב ר"ה למסור מודעה לביטול הנדרים. ודי למוסרה לפני אחד וא"צ ג' אנשים. [הגרשז"א זצ"ל (מבקשי תורה אלול תשנ"ה)]. ומעיקר הדין ניתן לסמוך על מודעא זו לענין קבלת דבר מצוה שלא בלשון נדר והתחייבות, וכן הנהגה טובה שנהג ג' פעמים בלא תנאי. [הגרשז"א זצ"ל (מנח"ש ק' סי' צא אות כ והליכ"ש פ"א אות ט) ועוד פוסקים].

התרת קללות, נזיפות ועין הרע

יש נוהגים לקבץ עשרה בני אדם כדי שיתירו להם קללות ונזיפות ויבטלו ממנו עין הרע, ואם אין לו עשרה יעשה כן לפני שלשה. [החיד"א (צפורן שמיר רסי' יב)].

הכנות לראש השנה

כיבוס, תספורת ולבוש

מכבסין ומסתפרין בערב ר"ה. [שו"ע (סי' תקפב סע' ד)]. להראות שאנו בטוחין בחסדו יתי' שיוציא לצדק משפטינו. ולא ילבש בר"ה בגדים חשובים כבשאר יו"ט כדי שיהא מורא הדין עליו, אלא ילבש בגדים נאים שאינם חשובים כל כך. [מ"ב (שם)].

טבילה / תשעה קבין

יש נוהגין לטבול בער"ה משום קרי. [רמ"א (סי' תקפב סע' ד)]. ולא יקדים לטבול עד שעה קודם חצות היום. [מ"ב (ס"ק כו)]. ואם אינו יכול לטבול מאיזה טעם, ישפוך על גופו ט' קבין מים. [מ"ב (שם)]. ויכול לעשות כן ע"י מקלחת המצויה בבית. [שבט הלוי (ח"א סי' כד) ודברי יציב (ח"ז סי' יג). ובשו"ת צור יעקב (סי' ט) מיקל בזה בתנאי שיהי' נוזל בלי הפסק, אבל אם הם טפות מופסקות, ל"ה שפיכה, והוי כמו הרבה כלים. וכ"כ החלקת יעקב (יו"ד סי' קיט). וכן פסק המנח"י (ח"ג סי' טו אות יא, ח"ד סי' כא וח"ט סי' לד). ובתשובות והנהגות (ח"א סי' קכג) כתי' שאם יש מקוה או כשמגיע למקוה ראוי לטבול, וכשאין מקוה בינתיים יטבול בבריכה, וכשאין בריכה די במקלחת עד שימצא מקוה או בריכה, ע"כ]. ויש שהחמירו בזה. [חזו"א (דרך שיחה ח"ב עמ' תלד ודעת נוטה הל' קר"ש הגה צח), הגריש"א זצ"ל (הל' חג בחג ימים נוראים פכ"א הגה סב) והגרח"ק זצ"ל (דעת נוטה הל' קר"ש תשובה קד)].

קנית מקום לתפלות מכספי מעשר

במקום שאינם מטילים חיוב למתפללים לשלם דמי חבר לביה"כ, מותר לשלמו ממעשר. אולם עבור מקום בבהכ"נ לימים נוראים, כיון שמי שאינו משלם אינו רשאי לשבת במקום שרצונו לשבת, א"א לשלם ממעשר. אלא שמחמת שהמחיר הנדרש הוא בעיקר עבור החזקת בית הכנסת, ניתן להוציא עד כשמונים אחוז מהסכום ממעשר כספים (והכל לפי הענין). [שמענו מגדולי הוראה שליט"א. ועי' בשמעתא עמיקתא גליון קצ"ג באורך בזה].

ראש השנה

אמירת לשנה טובה לחברו

נוהגין שכל אחד אומר לחבירו "לשנה טובה תכתב". [שו"ע (סי' תקפב סע' ט)]. ולנקבה יאמר תכתבי ביו"ד. וי"א שיש לומר ג"כ ותחתם. ודעת הגר"א שאין לומר ותחתם. [מ"ב (ס"ק כה)]. וי"א שנוהגים לברך שתכתב ותחתם לאלתר לחיים טובים. [חיי"א (כלל קלט אות ה)]. ויש מוסיפים "לאלתר לחיים טובים ולשלום". [מגן האלף (סי' תקפב ס"ק מ)]. ויכולין לומר לשנה טובה תכתב כו' עד חצות היום. וי"א דדינים הנ"ל שווים ביום שני. וי"א שביום שני אין אומרים. [מ"ב (ס"ק כה)].

ברכת שהחיינו

בהדלקת נרות

אשה הנוהגת לברך שהחיינו בשעת הדלקת הנרות, מברכת ביו"ט ראשון. וביו"ט שני תלבש בגד חדש או תניח פרי חדש ואז תברך שהחיינו. [מ"ב (סי' תר ס"ק ד)]. ואם אין לה תברך בכל אופן. [עי' בשו"ע (סי' תר סע' ב) ומ"ב (ס"ק ב)].

בקידוש

בקידוש ביו"ט ראשון מברכים ברכת שהחיינו. ובקידוש ליל שני, ילבש בגד חדש או יניח פרי חדש ויברך שהחיינו, (משום שי"א שאין אומרים שהחיינו דתרווייהו יומי קדושה אחת היא). ואם אין מצוי לו בגד חדש או פרי חדש, עם כל זה יאמר שהחיינו. [שו"ע (סי' תר סע' ב) ומ"ב (ס"ק ב). ודעת הגרשז"א זצ"ל (מנח"ש ק' סי' כ) דפירות חדשים שרוצה לאוכלם בליל א' דר"ה אין נכון להניחם לפניו בשעת הקידוש כדי לפוטרם בברכת שהחיינו שמברך על היו"ט, אלא יברך עליהם ברכת שהחיינו בפנ"ע. ועי' בזה בשמעתא עמיקתא גליון קכ"ד].

סדר הסעודה

אכילת הסימנים בסעודה

יהא אדם רגיל לאכול בליל ר"ה (ויש נוהגים כן בב' הלילות של ר"ה), רוביא דהיינו תלתן, כרתי, סילקא, תמרי, קרא. וכשיאכל רוביא יאמר: יה"ר שירבו זכיותינו. כרתי: יכרתו שונאינו. סלקא: יסתלקו אויבינו. תמרי: יתמו שונאינו. קרא: יקרע גזר דיננו ויקראו לפניך זכיותינו. [שו"ע (סי' תקפג סע' א)]. ויש נוהגין לאכול תפוח מתוק בדבש, ואומרים: תתחדש עלינו שנה מתוקה. ומברך עליו העץ (אע"פ שאוכלה תוך הסעודה) ופוטר הדבש. [רמ"א (שם) ומ"ב (ס"ק ג). ואפי' אם אצלו הדבש עיקר הדין כן, עי' בהלכות קטנות (סי' סו) ובשמעתא עמיקתא גליון קצ"ה]. ויש אוכלים רמונים ואומרים: שנרבה זכיות כרמון. ונוהגין לאכול בשר שמן וכל מיני מתיקה. [רמ"א (שם)]. וכמו"כ אוכלים ראש כבש (וי"א של איל, ואם אין לו יקח ראש מבעל חי אחר), לסימן שנהיה לראש ולא לזנב, וזכר לאילו של יצחק. [שו"ע (שם סע' ב) ומ"ב (ס"ק ו)]. ויש נוהגים לאכול דג לסימן שנפרה ונרבה כדגים ולא יהיה עין הרע שולטת בנו. [פמ"ג (א"א ריש הסימן)].

אופן אמירת היהי רצון

כשאוכל הסימנים אומר יהי רצון מלפניך כו'. [שו"ע (סי' תקפג סע' א)]. ואומרו בשם השם. [מ"ב (ס"ק ב)]. ויאמר הבקשה אחר התחלת האכילה, מפני שאסור להפסיק בין ברכה לאכילה. [מ"ב (ס"ק ד)]. ובדיעבד אם אמר את הבקשה בין הברכה לאכילה אינו הפסק. [א"ר (ס"ק ד) והמטה אפרים (אות א)]. ובסימנים שאין מברכים עליהם קודם אכילתם, י"ל הבקשה קודם האכילה. [הגרצ"פ פרנק זצ"ל (מקראי קדש ימים נוראים סי' ז)].

סדר הסימנים

יש לברך על התמר, ואם אין לו יברך על הרימון, כי הם מין שבעה. ואם רוצה לברך על התפוח קודם כי כך מנהגו, לא יניח על השלחן הפירות מז' המינים, וכשמברך על התפוח יכוון להוציא גם אותם בברכתו. [הגרשז"א זצ"ל (פ"א אות כו). וכן הוא מהכה"ח (אות יג)].

ברכה על הסימנים שברכתם אדמה

י"א שעל הסילקא, הכרתי והקרא, אין מברכים עליהם בתוך הסעודה כיון שהם תבשיל. [הגרצ"פ פרנק זצ"ל (מקראי קדש ימים נוראים סי' ז אות א)]. וי"א שיש לברך ברכת בורא פרי האדמה על הקרא, שזה ודאי לא בא אצלינו מחמת הסעודה, ולפטור בזה שאר המינים. [הגרשז"א זצ"ל (מכתב במחזור המפורש לר"ה עמ' 8)]. ויש מסתפקים בדבר, ועל כן לדעתם יש לפוטרם בברכה על דבר שבודאי אינו בא מחמת הסעודה. [הגרש"א זצ"ל (אשרי האיש פי"ד אות ח) והגרנ"ק שליט"א (חוט שני ר"ה עמ' מח)]. ומסתברא כדעה הראשונה.

אכילת דברים המוצים

יש נמנעים מלבשל בר"ה מיני חומץ בארש"ט וכדומה, וע"כ האוכלים דגים לסימנא שיפרו וירבו כדגים אין מבשלין אותן בחומץ. [מ"ב (סי' תקפג ס"ק ד וסי' תר ס"ק ד)].

אגוזים, ענבים ופירות שלא נגמרו

יש מדקדקים שלא לאכול אגוזים, שאגוז בגימטריא חטא, ועוד שהן מרבים כיחה וניעה ומבטלים התפלה. [רמ"א (סי' תקפג סע' ב). ועי' עוד טעם בהגהות חת"ס (שם)]. וכמו כן יש מי שאומר שאין לאכול ענבים בר"ה (והטעם ע"פ סוד). [מ"ב (סי' תר ס"ק ד) בשם הגר"א]. ופרי שלא נגמר אינו סימן טוב לאוכלו. [מ"ב (סי' תר ס"ק ד) בשם המט"א].

שאר דינים הנוהגים בראש השנה

שתיית יין / דין שמחה בראש השנה

ראש השנה אף שהוא יום הדין מ"מ מצוה של "ושמחת בחגך" נוהגת גם בו. [מ"ב (סי' תקצז ס"ק א). ועי' ביראים (סי' רכז) שגם מבואר שבר"ה יש מצות שמחה. וכן הוא במנהיג (אירוסין ונישואין)]. ויש אומרים שמ"מ אין מקובל לשתות יין בראש השנה חוץ מיין של קידוש. [הגרנ"ק שליט"א (חוט שני ר"ה עמ' פז)].

פרישות

נכון לנהוג פרישה בשני לילות של ר"ה אא"כ היה ליל טבילה ויחזור ויטבול בשחרית. [מ"ב (סי' תקפא ס"ק כו)]. ואף כשאין באפשרותו לחזור ולטבול לא יבטל חיובו. [חיי"א (כלל קלט אות ז) וכה"ח (אות פט)].

שינה ביום

יש נוהגים שלא לישון ביום ר"ה. [רמ"א (סי' תקפג סע' ב)]. וי"א שאחר חצות היום אין חשש. [מ"ב (שם ס"ק ט) בשם האר"י ז"ל], בין ביום ראשון בין ביום שני. ומ"מ הרוצה להחמיר על עצמו שלא לישון כלל, ביום הראשון הוא היותר נכון. [כה"ח (אות לו)]. וכל זה לענין לילך ולהתחיל לישון ביום, אבל מותר להמשיך שינת הלילה עד הבוקר אפילו אחר עמוד השחר. [הגרשז"א (שם פ"א אות כג) והגרישו"א זצ"ל (אשרי האיש מועדים פי"ד אות יא), והגרח"ק זצ"ל (נזר החיים שאלה קז)]. ומ"מ אם כבר נתעורר משנתו אחר עלות השחר, י"א שיש להיזהר שלא לחזור לישון. [הגרנ"ק שליט"א (חוט שני ר"ה עמ' נ)].

הצריך לישון

מי שהשינה ביום נצרכת לו כדי שיוכל לכוין בתפלה כראוי, אין לו להמנע ממנה בימי ר"ה, אלא יישן כדרכו. [הגרשז"א זצ"ל (שם פ"א אות כד), דהא דאמרו דמאן דדמיך בריש שתא דמיך מזליה, זהו דוקא בישן סתם, אבל בכגון דא לא נאמר דבר זה].

להתענות עד חצי היום

מותר להתענות בר"ה ולהתפלל עד אחר חצות, אע"ג שבשבת ושאר יו"ט הדבר אסור. [מ"ב (סי' תקצז ס"ק ב) בשם עטרת זקנים]. ואם ר"ה חל בשבת אין להתענות. [מ"ב (סי' תקפד ס"ק ה)]. וי"א שאף בר"ה אין להתענות עד חצות כמו שאר יו"ט. [מעשה רב (מהגר"א סי' רז) ושו"ת התעוררות בתשובה (ח"א סי' רכה)].

טעימה המועילה שלא להיות מתענה

לדעת המחמירים לעיל שאסור להתענות בר״ה כמו שאר יו״ט, או כשר״ה חל בשבת שאסור לכל הדעות להתענות, אם טועם משהו קודם התפלה אינו נחשב מתענה. [מ״ב (סי׳ רפח ס״ק א)]. ויש מסתפקים אם די בשתיית משקה, או שצריך לאכול דוקא פת בשיעור כביצה. [פמ״ג (סי׳ קנז א״א ס״ק ג)]. ולמעשה יש להקל שדי בשתייה בלבד. [הגרישא״א זצ״ל (אשרי האיש פי״ד אות טו). וכן נהג בעל הקהלות יעקב (ארחות רבנו ח״ב עמ׳ קפא). וכן באלף למגן (ס״ק ב ובהגה שם) מיקל אף על ידי שתיית מים. ובקצות השלחן (סי׳ צ בדה״ש ס״ק א) כתב שאף אם מועיל משקה יתכן ששתיית מים אינה בכלל טעימה. ועי׳ עוד בתשובות והנהגות (ח״ב סי׳ רעז)].

שכח יעלה ויבוא בברכת המזון

שכח לומר יעו״י בבהמ״ז בסעודת ליל ר״ה, חוזר לראש בהמ״ז. [הגרשז״א זצ״ל (שם פ״א אות יט)]. ואם שכח בסעודת היום, י״א שחוזר וי״א שאינו חוזר. [מ״ב (סי׳ קפח ס״ק יט)]. ולמעשה לא יחזור, אמנם ישתדל לשמוע מאחר. [באר משה (ח״ג סי׳ לח אות יג)]. וכ״ז לבני אשכנז, אבל לבני ספרד אין לחזור אף אם שכח בלילה. [כה״ח (אותיות כד-כה)].

לבישת קיטל

מנהג לבישת הקיטל (בר״ה וביוה״כ)

יש נוהגים ללבוש קיטל בתפילת שחרית ומוסף של ר״ה. [מט״א (סי׳ תקפד אות ג) ומקו״ח (סי׳ תרי אות ד)]. וכן יש נוהגים ללובשו ביוה״כ בכל התפלות. [רמ״א (סי׳ תרי ע׳ ד). ויש נוהגים ללבוש בגדים לבנים, עיי״ש ברמ״א. ועי׳ עוד במ״ב שם שגם יש שנוהגות ללבוש בגדים לבנים].

ללבשו בשנה הראשונה אחר הנשואין

י״א שאף בשנה הראשונה אחר הנשואין לובשין קיטל. [קצה המטה (סי׳ תרי ס״ק טו)]. וי״א שיש שנהגו להמנע בשנה זו. [מהר״ם שיק (או״ח סי׳ כח)]. ומ״מ אם אחד רוצה ללובשו אף לשיטה השניה אין גוערין בו. [מהר״ם שיק (שם)].

אבל בלבישת הקיטל

אבל בתוך י״ב חודש על אביו או אמו או תוך ל׳ על שאר קרובים, רשאי ללבוש קיטל. ומ״מ יש מקומות שנוהגים שאין האבל לובשו. [מ״ב (סי׳ תרי ס״ק יח)].

כניסה לבית הכסא עם קיטל המיוחד לתפלה

אין להיכנס לבית הכסא לעשות צרכיו בעודו לבוש קיטל, משום שהוא מיוחד לתפלה. [מ״ב (סי׳ כא ס״ק יד וסי׳ תרי ס״ק יח)]. אולם כדי להטיל מים בלבד מותר. [מ״ב (שם)]. וי״א שלצורך זה אפילו לבית הכסא קבוע מותר. [מט״א (סי׳ תרי אות יב) וכה״ח (שם אות לז). ובאורחות רבנו (ח״ב עמ׳ רה) הביא שכן נהג בעל הקהלות יעקב]. ויש אוסרים להכנס לבית הכסא קבוע. [הגרישא״א זצ״ל (תפלה כהלכתה פכ״ג אות סז הגה קפז*)]. ומקום העומד רק להטלת מים אינו בכלל בית הכסא קבוע, ומותר להיכנס לשם עם הקיטל לכל הדעות, אלא אם כן בית הכסא קבוע באותו חדר לא הפרדה (של צורת הפתח וכדומה).

הלובש את הקיטל אף בליל הסדר או סעודת ראש השנה

הלובש את הקיטל גם בסעודת ר״ה, רשאי להיכנס עמו לבית הכסא, שבאופן זה שוב לא נחשב לבגד מיוחד לתפלה. אולם אם נוהג ללובשו (חוץ מלצורך התפלה) רק בסעודת ליל הסדר, אינו רשאי להכנס בו לבית הכסא כי באופן זה אינו יורד מקדושתו כיון שליל הסדר הוא לילה של מצוה. [הגרישא״א זצ״ל (גנזי הקדש פ״כ הגה ה)].

התלכלך הקיטל בבית הכסא

מי שנכנס לבוש בקיטל לבית הכסא והתלכלך בצואה שהייתה שם, ואין לו קיטל אחר ללבוש לתפלה, מותר לו לומר לנכרי לכבס את מקום הטינופת משום כבוד הבריות (כגון שגם דרך בני המקום ללבוש קיטל או שהוא ש״ץ). [כה״ח (סי׳ תריג אות נח) בשם השו״מ (מ׳ רב׳ ח״ב סי׳ פו). אלא דעי׳ במ״ב (סי׳ שב ס״ק לו ושעה״צ אות מד) שמשמע דדוקא מלאכה דרבנן מותרת ע״י נכרי במקום כה״ב. אולם אפשר דלאו דוקא קאמר דהרי המ״ב (סי׳ שכב שעה״צ אות יב) גופא נטה להתיר מלאכה דאו׳ בשינוי אפילו ע״י ישראל מפני כה״ב, אע״פ שחמירא מאמירה לנכרי (עי׳ בחזו״א סי׳ נ״ו סס״ק ד׳), וא״כ ק״ו דשרי אמירה לנכרי במקום כה״ב. וכן צידדו להתיר במלכים אמנך (פ״ו הגה כט ופ״י הגה ה) ובארחות שבת (פכ״ג הגה קעה), ועיי״ש שהביאו שכ״כ במקור חיים (לחו״י סי׳ רעו)].

דיני חש״ץ

ש״ץ הראוי לימים נוראים

ראוי שיהיה הש״ץ בעל תשובה, גם ראוי שילמד הכונות מהתפלות המבוארות בהזוהר. ונהגו שמי שהתחיל להתפלל (או לתקוע) אפי׳ פ״א אין ליתן המצוה לאחר. ואם חלה הוא ביד הקהל להעמיד אחר ומ״מ כשחוזר לבריאותו המצוה חוזרת אל הראשון. ואם יש מח׳ בשביל זה לא יתפלל אע״פ שיתפלל מי שאינו הגון. [מ״ב (סי׳ תקפא ס״ק יא)]. ואין ממנים ש״ץ נער שלא נתמלא זקנו. [מ״ב (סי׳ נג ס״ק כד)].

אבל

אבל תוך י״ב חודש על אביו ואמו [או תוך שלשים על שאר קרובים], אסור לעבור לפני התיבה בר״ה ויוה״כ, כי דינם כרגלים לכל ענין. ואם אין חזן אחר מותר אפילו בר״ה ויוה״כ. [מ״ב (סי׳ תקפא ס״ק ז). ועי׳ בג׳ מהרש״א (יו״ד סי׳ שצט) מש״כ לענין ש״ץ קבוע].

עבר עבירה מפורסמת

אין למנות לש״ץ בימים הנוראים מי שעבר עבירה מפורסמת, כגון הליכה לערכאות וכדו׳, אפילו עבר עליה פ״א בלבד ואפי׳ בשוגג. אבל בכל עבירה אין להחמיר בזה. [הגרשז״א זצ״ל (שם אות ח) דלא כמשמעות סתימת המ״ב בסי׳ נ״ג (ס״ק פב)].

קבלת שכר

י״א שאסור לשכור חזנים להתפלל בשבת ויו״ט משום שנמצא מקבל שכר שבת ויו״ט (וה״ה בעל תוקע בר״ה), ויש מי שמתיר (כי במקום מצוה לא גזרו רבנן). והעיקר כדעת המחמירים. [שו״ע (סי׳ שו סע׳ ה) פסק כדעה ראשונה להחמיר. וטעם האיסור שכתבנו הוא מהמ״ב (ס״ק כג)]. וי״א שאם יתפלל גם בימות החול (או תוקע בחודש אלול) ומשלם לו לחודש או לשבוע בבת אחת, לכל הדעות מותר. [רמ״א (שם)]. ולמעשה נוהגים להקל לשכור לשבתות לחוד, והחושש לדברי האוסרין לא יקצוב בתחלה ומה שלוקח אח״כ י״ל שהוא דרך מתנה. [מ״ב (ס״ק כד)]. וע״מ לצאת לכו״ע, חזן המקבל שכר עבור תפלתו בימים הנוראים, ידקדק להתפלל על תפלה א׳ חשובה, כגון סליחות וכדו׳, בימות החול, כדי שיחשב שכר יו״ט בהבלעה. (אבל עי״ז שיתפלל מנחה רגילה של חול וכדו׳ מסתבר דאין להקל, כיון דכו״ע ידעי שאין נותנים שכר בעבור זה). [אלף המגן (סי׳ תקפה ס״ק כד) והגרשז״א זצ״ל (שש״כ פכ״ח הגה קמה, והליכ״ש שם אות ז והגה י)]. ומ״מ אסור לשכור החזן או התוקע בשבת ויו״ט גופא רק מער״ש. [מ״ב (ס״ק כג)].

סימן ברכה

הנוטל שכר לתקוע שופר בר״ה או כדי להיות ש״ץ (או לתרגם) בשבתות ויו״ט, אינו רואה מאותו שכר סימן ברכה. [שו״ע (ססי׳ תקפה סע׳ ה) ומ״ב (סי׳ שו ס״ק כג)]. אלא שי״א שכל זה באיש אמיד, אבל הנצרך לצורך פרנסתו אין חשש. [ארחות חיים (שם ס״ק יג)]. ויש מלמדים זכות לחזנים שמקבלים שכר. [א״א מבוטשאטש (סי׳ תקפה)]. וכמו כן אם אינו קוצב שכר אלא מקבל לאחר מכן בתורת מתנה אין חשש. [עי׳ בשער״ת (סי׳ שו אות ה״) בשם הר הכרמל ובמ״ב (ס״ק טו)]. וכמו כן אם מקבל שכר בהבלעה ודאי מותר. [עי׳ רמ״א (סי׳ שו סע׳ ה)].

בשכר או בחנם

שליח צבור בשכר עדיף על שליח צבור בחנם [שו״ע (סי׳ נג סע׳ כב)], כי בזה אין אחר שאינו הגון ראשי לפשוט רגלו להתפלל, ואם היה בחנם הרשות נתונה לכל וכפרוץ הדבר יעלה מי שאינו הגון, ועוד שהש״ץ יהיה בעצמו יותר נזהר בתפלתו ובתיקונו הואיל ושכיר הוא. ואף שיש אפשרות להשיג בחנם מ״מ צריכין העניים ג״כ לתת לשכירות הש״ץ כי ש״ץ בשכר עדיף. [מ״ב (ס״ק נג)].

שתיית סממנים להנעים הקול

מותר לאכול שרפים מתוקים ולגמוע ביצה חיה כדי להנעים הקול כי לאו לרפואה הוא ועל כן לא שייך לגזור בזה משום שחיקת סממנים. [שו״ע (סי׳ שכח סע׳ לח) ומ״ב (ס״ק קכב)]. וע״כ מותר להשתמש בתרכיזים למיניהם לשפור הקול או למנוע צרידת קול הנגרמת מהליחות שבגרון. [שבט הלוי (ח״ח סי׳ פג)], והין כן אף אם אינן עשויים ממאכל בריאים. [שו״ע (שם). וביאר המ״ב (ס״ק קכ) ע״פ המ״א שכ״ז אם לא בא לחזק מזגו, אבל אם מחזק מזגו אסור אע״פ שאינו חולה. ועי׳ בערוה״ש (אות מח) שלדעתו גם השו״ע מודה לדברי המ״א בזה].

לצורך ריפוי הגרון

אם יש לו מכה בגרונו מותר לאכול או לשתות מאכל או תרכיז אפילו העשוי ממאכל בריאים וכדומה ע״מ לרפותה. [שו״ע (שם סע׳ לז). ומש״כ מכה בגרון ס״כ בהלכות קטנות (ח״א סי׳ קא) ובבשבט הלוי (שם)]. ולש״ץ דרבים אם יש משום כבוד הבריות מותר לעשות כן בצנעה. [דקיי״ל כה״ב דוחה איסור דרבנן אפי׳ בקום ועשה. וכן יוצא מהמהר״ח אור זרוע (סי׳ נו-נז), ועיי״ש שהתיר משום כבה״ב בצינעא ומשום דאיכא כבוד שמים בבסומי קלא לצורך התפלה. והובא בדעת תורה (כאן) ובשבט הלוי (שם)].

דיני התפילה

כריעה בתפלה

יש נוהגים להתפלל בר״ה בכריעה. [שו״ע (סי׳ תקפב סע׳ ד)]. והנוהג כן יתפלל בכריעת ראשו עם גופו בלבד. [מ״ב (ס״ק יג)]. וצריכים לזקוף בסוף הברכות. [שו״ע (שם)], והיינו קודם שיאמר ברוך אתה. וה״ה בתחלת הברכה. [מ״ב (ס״ק יד)]. ובברכות שתיקנו לכרוע בהן יזקוף עצמו כמה תיבות לפני שיאמר ״ברוך אתה״. [מ״ב (סי׳ קיג ס״ק ו)].

תפלה בקול

אף על פי שבכל ימות השנה מתפללים בלחש, בר״ה נוהגין לומר בקול רם. ולא חיישינן שמא יטעה חברו מחמתו, כיון שמצויים בידם מחזורים. [שו״ע (סי׳ תקפב סע׳ ט)]. ומ״מ י״א שמי שמתפלל בלחש משובח יותר, אלא אם כן אינו יכול לכוון בלא זה. [כה״ח (אות נז) בשם השל״ה וע״פ הזהר והאר״י ז״ל].

בכי בראש השנה

האר״י ז״ל היה נוהג לבכות בר״ה ויוה״כ, ואמר שמי שאינו בוכה בימים אלו אין נשמתו טובה ושלימה. [הובא בכה״ח (סי׳ תקפב אות ס)]. מאידך דעת הגר״א שאין לבכות בתפה״ר. [מעשה רב (אות רז) הובא בכה״ח (שם)]. ונוהגים כדברי האר״י ז״ל אפילו כשחל ר״ה בשבת. [מט״א הובא בכה״ח (שם)]. וי״א שאין כאן מח׳, שלכל הדעות אין לבכות מחמת דאגה על מעשים שעשה, אבל בכי מחמת דביקות והתרגשות שאינו בכי של צער מותר לכל הדעות גם בר״ה. [הגרנ״ק שליט״א (חוט שני ר״ה עמ׳ נא) ותשובות והנהגות (ח״ב סי׳ רסח)].

בקשות פרטיות

מותר לבקש בקשות פרטיות בראש השנה. [החזו״א (ארחות רבנו ח״ב עמ׳ קפא אות כז) והגרשז״א זצ״ל (הליכ״ש פ״א אות טו)]. אלא שראוי בראש השנה להימנע מזה כי עיקר היום הוא ״מלכויות — כדי שתמליכוני עליכם״. [הגרשז״א זצ״ל (שם הגה 58)].

שכח לומר יעלה ויבא

השוכח יעלה ויבא בתפלתו בר״ה אינו חוזר, כיון שהזכיר את יום הזכרון. [הגרשז״א זצ״ל (שם פ״א אות יא)].

חתם מקדש ישראל והזמנים

טעה בתפלת ר״ה בברכה האמצעית ולא חתם ״מלך על כל הארץ מקדש ישראל ויום הזכרון״, אלא ״מקדש ישראל והזמנים״, לא יצא יד״ח וחוזר להתפלל. [מטה אפרים (סי׳ תקפב אות יח)]. ואם נזכר לאחר שהתחיל רצה צריך לחזור מ״ואו״א מלוך״, ולכל הפחות מ״קדשנו במצותיך״, ולחתום הברכה כתקונה. [הגרשז״א זצ״ל (שם אות יג)].

אבינו מלכנו

מנהג בני אשכנז לומר אבינו מלכנו על הסדר. ואם ר״ה חל בשבת, אין אומרים אותו (כי אין שואלין צרכים בשבת). [רמ״א (סי׳ תקפד סע׳ א) ומ״ב (ס״ק ד)]. וכן כשחל יום ב׳ דר״ה בער״ש במנחה אין אומרים אבינו מלכנו. [מ״ב (שם)]. וצ״ל מחה והעבר חטאינו ופשעינו, כי יש לבקש תחלה על הקל ואח״כ על החמור. וכמו״כ יש לומר כלה הכ״ף בפת״ח והלמ״ד בציר״י. ויאמר רוע גזר בנשימה אחת. [מ״ב (ס״ק ג)].

כריעה בעלינו לשבח

כריעה בעלינו לשבח

יש נוהגים ליפול על פניהם בעלינו לשבח שבחזרת הש״ץ של ר״ה ויוה״כ. [שעה״צ (אות מד)]. ויש נוהגים בר״ה שרק כורעים בברכיהם ומכופפים ראשם. [מ״א (סי׳ קלא ס״ק כב) ומט״א (סי׳ תקצב אות א וסי׳ תרכא אות יד)]. ויש נוהגים שאין כורעים כלל. [כן מנהג בני ספרד]. והמנהג הפשוט, אצל הנוהגים לכרוע, ליפול על הפנים דרך קידה ללא פישוט ידים ורגלים. [פמ״ג (שם מ״ז ס״ק יד). ובמעשה רב (אות רג) הובא שהגר״א בכריעות של ר״ה ויוה״כ היה משתחוה בפישוט ידים ורגלים]. וע״כ אם עושים כן על רצפה של אבנים, צריך להטות על הצד או לעשות הפסק כמבואר להלן.

להפסיק אמירת הפיוטים בשעה שהצבור כורעים

אם בשעה שהצבור כורעים, עדיין נמצא הוא אומר פיוטים, עליו להפסיק ולכרוע עם הצבור. [מט״א (סי׳ תרכא אות יא)].

כריעות על רצפת אבנים

אסור מה״ת להשתחוות על אבן משכית או על רצפת אבנים אפי׳ כשמשתחוה לשמים. ומ״מ אין איסור מה״ת אלא כשמשתחוה בפישוט ידים ורגלים וגם על רצפת אבנים דוקא, אבל דרך קידה דהיינו שנופל על אפיו על הרצפה בלא פישוט ידים ורגלים או אם הוא בפישוט ידים ורגלים שלא על רצפת אבנים אסור רק מדרבנן. [מ״ב (סי׳ קלא ס״ק מ)]. אמנם במקום שיש שתי המעלות, לא גזרו רבנן, והיינו בדרך קידה בלא רצפת אבנים, או דרך קידה על רצפת אבנים אך שלא היה קידה גמורה דהיינו שנטה קצת על צדו, או אם היה בפישוט ידים ורגלים ושלא על הרצפה ונטה קצת על צדו דלא הוי פישוט ממש ג״כ מותר. [מ״ב (שם)]. וע״כ בר״ה וביוה״כ, הנופלים על פניהם דרך פישוט ידים ורגלים שלא על רצפת אבנים, צריכין להטות על צדיהם, וכן כשיש רצפת אבנים אפי׳ נופלים דרך קידה בעלמא צריכין להטות על צדיהם. [רמ״א (ססי׳ קלא), מ״ב (ס״ק מג) ושעה״צ (סוף אות מד)].

קרקע מרוצפת

רצפות עשויות מבלטות עשויות ממלט עם אבנים קטנות, י״א שדינם כרצפות אבנים וע״כ צריך להטות לצד או לעשות הפסק. אבל אם הם רק ממלט מותר. [הגרישא״א זצ״ל (אבני ישפה ח״ב סי׳ ז)]. ורצפות של אבני שיש דינם כרצפת אבנים. [עי׳ במ״א (ס״ק כ) ובשה״ל (ח״א סי׳ כג)].

כריעות ע״י הפסק בין האדם לרצפה

אם מפסיק בינו ובין הרצפה ע״י עשבים וכדו׳ (עי׳ להלן בזה), י״א שרשאי לכרוע אף דרך פשיטת ידים ורגלים, אפילו ללא הטיה לצד. [עי׳ ברמ״א (שם) ובמ״א (ס״ק כד) בפירושו השני]. ויש מסתפקים בזה. [עי׳ במ״א (שם) בפירוש הראשון ובשעה״צ (אות מד)].

רצפה מכוסה בשטיח וכדו׳

נוהגים להחמיר אף ברצפות שיש עליהן נסרים וכדו׳ להצריך הפסק בין הפנים לקרקע. [מט״א (סי׳ תרכא אות יד). ועי׳ בכה״ח (סי׳ קלא אות קטז) ובקצה למטה (שם אות כא) די״ל דמשום לא פלוג נהגו כן]. וי״א דכן הדין ברצפות שמכוסות על ידי שטיחים וכדו׳ אפילו שאינן מחוברים לקרקע (כי מתבטלים הם לקרקע). [לבושי מרדכי (או״ח מ׳ תנ׳ סי׳ קד)]. וי״א שאף אם השטיחים קבועים ומחוברים לקרקע מותר להשתחוות על גביהן, אך המנהג להחמיר בזה. ומ״מ שטיח שהוא לנוי, אשר רגילים להוציאו מפעם לפעם לנקותו אין צורך להפסיק בין האדם והשטיח בדבר אחר (פרט למקום שנהגו להחמיר אף בזה). [הגרשז״א זצ״ל (הליכ״ש תפלה פי״ט אות ח). ועי׳ בזה בשמעתא עמיקתא גליון רע״ז].

מקום ההפסק בין האדם לרצפה

עיקר ההפסק הוא בין הפנים לרצפה. [רמב״ם (ע״ז פ״ו ה״ז), א״ר (סי׳ קלא אות טו), מט״א (סי׳ תרכא אות יד) ומ״ב (סי׳ קלא ס״ק מא) והגרישו״א זצ״ל (שם ענף ו)]. וע״כ אם אם יש לו בד קטן וכדו׳ לחצוץ, ישימנו בין הפנים לרצפה (ולא בברכיים). ואפי׳ אם נזהר שאפו לא יגע ברצפה צריך להפסיק בין הפנים לרצפה. [הגרישו״א זצ״ל (אבני ישפה ח״ב סי׳ ז ענף ו). ולענין גודל ההפסק לכאורה י״ל דבעינן דבר שניכר ע״מ שלא יהא נראה שמשתחוה על אבן. עי׳ בהגהות שבסמוך].

על ידי מה מפסיקים

יכול להפסיק בכל דבר אפילו בדבר מחורר, כי העיקר הוא שלא נראה כמשתחוה על אבן. [הגרישו״א זצ״ל (אבני ישפה ח״ב סי׳ ז ענף ב)]. ואם אין לו דבר אחר, יפסיק כנגד פניו ע״י כנף בגדו או טליתו (ואע״פ שהיא של מצוה אין בזה משום בזיון). [עי׳ דרכ״מ (סי׳ תרכא אות ו), א״ר (סי׳ קלא אות טו) מט״א (שם), שעה״צ (סי׳ קלא אות מד) ומ״ב (סי׳ תרכא ס״ק יד) שכתו׳ שיפסיק בכנף טליתו. ומשמע מדבריהם שאפי׳ בכנף בגדו הדין כן. ועי׳ בשמעתא עמיקתא גליון רע״ז].

זהירות הש״ץ שלא לעקור מקומו כשכורע

חזן הכורע בחזרת הש״ץ צריך להיזהר שלא יעקור ממקומו. [רמ״א (סי׳ תרכא סעי׳ ד)]. ויש נוהגים להקל בזה. [מ״ב (שם ס״ק טז) בשם הט״ז]. והמנהג בזמנינו להעמיד לו סטנדר בינו לתיבה ובעבודה מסלקין הסטנדר וא״צ לעקור רגליו. [מ״ב (שם וסי׳ קד ס״ק ח)].

חזרת הש״ץ

חובת שמיעתה

חזרת הש״ץ של ר״ה שווה לדין חזרת הש״ץ של ימות החול וא״צ לכוון לצאת יד״ח הברכות. [חזו״א (סי׳ קלו ס״ק ד) והגרשז״א זצ״ל (הליכ״ש ח״ב פ״ב הגה 64). אולם דעת הגרי״ז (סטענסיל ח״ה בסופו קונטרס המועדים) שבחזרת הש״ץ בר״ה צריך לצאת יד״ח הברכות]. ומ״מ יזהר מאוד לשמוע חזרת הש״ץ. ואע״פ שבשעה שהש״ץ מנגן מותר לומר תהילים, בזמנינו שלא נהגו להאריך בניגונים אין לאומרם. [הגרשז״א זצ״ל (שם)].

אמירת תהילים

יזהר מאוד לשמוע חזרת הש״ץ. ואף על פי שבשעה שהש״ץ מנגן מותר לומר תהילים, בזמנינו שלא נהגו להאריך בניגונים אין לאומרם. [הגרשז״א זצ״ל (הליכ״ש ח״ב פ״ב הגה 64)].

עמידה לפני המתפלל וכשארון הקודש פתוח

לחזור אחר תפלתו לפני קדושה

בר״ה ויו״כ מותר לחזור למקומו מיד כשהש״ץ מתחיל חזרת הש״ץ, וא״צ להמתין במקום שפסע עד לקדושה. [עי׳ במ״ב (סי׳ קכג ס״ק י)].

ג׳ פסיעות וישיבה לפני המאריך בתפלתו

מי שגמר תפלתו ואחריו יש מי שעדיין מאריך להתפלל, אם הוא חלש ואינו יכול לעמוד וא״א לו בקל להתרחק (ומסתבר דאם יצטרך לעבור לפני א׳ המתפלל נחשב כאינו יכול להתרחק), אם חולשתו מוכחת עליו רשאי לשבת. [מ״ב (סי׳ קב ס״ק יא ושעה״צ (אות יד)]. ואם אינו חלש אלא שקשה לו לעמוד כל כך הרבה זמן, או שרצונו לשמור כוחות ליום תפלה ארוך. יש מקום להתיר בשעת הדחק עכ״פ לפסוע לאחוריו וללכת למקום אחר לשבת או לשבת לפני המתפלל ויאמר תהילים. [עי׳ בזה בשמעתא עמיקתא גליון קנ״ד הטעמים להקל באופנים אלו. ועי׳ לעיל שאין באמירת תהילים משום הפסק אף במוסף]. וכן אם לפני המאריך בתפלתו יש מחיצה או ספסל (שהוא קבוע גבוה י׳ טפחים ורחב ד׳ טפחים), יש להקל לשבת. [הגרישו״א זצ״ל (אשרי האיש ח״א פ״כ אות כד). וכן באור לציון (ח״ב פ״ז אות כב) כתו׳ שכשהמתפלל נמצא ברשות אחרת אין איסור לעבור לפניו]. והוא הדין אם יש אדם המפסיק בינו לבין המתפלל. [א״א מבוטשאטש (סי׳ קב). וכן נקטו הבצל החכמה (שם ס״ק ד) והגרח״ק זצ״ל (אשי ישראל פכ״ט הגה מד). ועי׳ בשמעתא עמיקתא בגליון קנ״ד].

עמידה כשארון הקודש פתוח

כשהספר תורה עומד במקומו כגון בעת שפותחין ארון הקודש, אינו חייב לקום בפניו עד שיוציאוהו. [מ״ב (סי׳ קמו שעה״צ אות יח)]. אמנם העולם נוהגים לעשות הידור לתורה ולעמוד. [מ״ב (שם). ודעת האג״מ (או״ח ח״ה סי׳ לח אות ד) שאין מנהג זה חיוב כשאר מנהגים אלא מצוה בעלמא]. ומ״מ חלושי כח יכולין להקל ולשבת בשעה שארון הקודש פתוח. [ערוה״ש (סי׳ תריט אות ט)].

קנית עליות ותשלום מכספי מעשר

להשתדל לקבל עליה בימים אלו

ראוי לכל גבר יראה ד׳ להשתדל שיהיה לו עליה בימים נוראים. ואף במקומות שמוכרין מצות יקנה אותה בדמים כפי יכולתו, ואדרבה יש עילוי יותר במצוה שבאה אליו בדמים ממצוה שבאה לו בחנם אין כסף. [מ״ב (סי׳ תקפד ס״ק ח)].

נתינת עליה ל״חיוב״ במקום שמוכרים העליות

במקומות שנוהגים למכור את העליות אין זכות למי שיש לו חיוב לעלות בשאר ימות השנה כגון יארצייט וכדו׳ כי אין להפסיד את קופת הצדקה בשבילם. ומ״מ עכ״פ יתנו להם בעליות נוספות. [בה״ל (סי׳ קלו ד״ה בשבת וביו״ט), ועיי״ש שסיים שמ״מ חתן בשבת שקודם החתונה וכן נער שנעשה בר מצוה אין דוחין אותם, ואף יתר החיובים הנ״ל ג״כ אין לדחותם מכל וכל שהוא מנהג קדמונים רק עכ״פ יתנו להם בעליות הנוספות, ע״כ. ועי׳ בלקט הקמח (החדש אות לב)].

לשלם העליות מכספי מעשר

מי שקונה מצוה בבית הכנסת, כגון הוצאה והכנסה, או גלילה, וכן שאר המצוות, מאחר שהמעות באים לקופה של צדקה, יכול לקנות ממעות מעשר. [עי׳ בהגה דלהלן].

מעלה הדמים שחברו היה מוכן לתת

אם יש כמה קונים, זה נותן כך וזה מוסיף עליו ונשאר בידו, אין לשלם כל הסכום ממעשר, כי לא הועיל לקופה של צדקה רק במה שמוסיף על חבירו (וחלק זה רשאי לשלם ממעשר). [של״ה (מס׳ מגילה פרק נר מצוה אות לז), רע״א (על הרמ״א יו״ד רסי׳ רמט) וכת״ס (יו״ד סי׳ קיב ד״ה ובאמת). וכן דעת הגרח״ק זצ״ל (מתנ״ע פ״ז ה״ה בבא״ה סד״ה ואחד). אולם מסתימת הדרישה, הט״ז והש״ך שם שהביאו דברי המהר״ם ללא חילוק, משמע קצת דבכל גוונא שרי. וכן הא״ר (סי׳ קנו סוף אות ב) כתב על דברי השל״ה דיש לדחות]. ומ״מ באופן שלולי שהיה נותן כל הכסף מכספי מעשר לא היה קונה מצוה זו, רשאי לתת כל הכסף ממעשר. [דלא גרע מצוה זו משאר מצות שמותר לשלם ממעשר אף כשאין רווח לקופה, לדעת הט״ז (יו״ד סי׳ רמט ס״ק א) והש״ך (ש ם ס״ק ג). ועי׳ בזה בשמעתא עמיקתא גליון קצ״ג]. וכמו כן אם הראשון כוון לשלם ממעשר אף המעלה הסכום רשאי לשלם הכל ממעשר (כי באופן זה לא נמצא כספי מעשר מפסידים). [שערי דעה (סי׳ רמט ס״ק ב)].

תקיעת שופר

הפסקה בין קריאת התורה לתקיעות

יש מקומות שנוהגים לעשות הפסקה לאחר קריאת התורה קודם תקיעת שופר והקהל יוצא מבית הכנסת. והנוהגים כן עליהם להקפיד להחזיר הס״ת לארון הקודש קודם שיצאו. [שו״ע (רסי׳ קמט וסי׳ תרכא סעי׳ ב), וכן נהג החזו״א (ארחו״ר ח״ב עמ׳ קפא אות ל)]. מיהו אם נשאר מנין מותר להשאיר הס״ת מחוץ לארון קודש [אלף המגן (סי׳ תרכא אות ו)]. ויניחוהו על הבימה ויזהרו לכסותו ע״י טלית גדול וכדו׳. [עי׳ בקיצור הלכות המועדים (דבליצקי דיני התקיעות אות א)].

נט״י למוסף לאחר ההפסקה

היוצאים מבית הכנסת בשעת ההפסקה עליהן ליטול ידים שנית (ללא ברכה) לפני תפלת מוסף, כי מסתמא הסיחו דעתם מהנט״י הראשונה. [עי׳ במ״ב (סי׳ רלג ס״ק יח)].

ברכה על הטלית גדול לאחר ההפסקה

אם פשטו הטלית בזמן ההפסקה, אינם צריכים לברך עליהן אפילו שינו מקומן. [עי׳ ברמ״א (סי׳ ח סעי׳ יד) ובמ״ב (ס״ק לז)]. אא״כ הסיחו דעתן מהמצוה, ואם עברו ב׳ - ג׳ שעות ודאי יש משום היסח הדעת. [גר״ז (סי׳ כה אות כט)].

אכילה לפני התקיעות

ביו״ט ראשון

אסור לאכול לפני מצות תקיעת שופר. [מ״ב (סי׳ תרצב ס״ק טו)]. פרט למי שחלוש שמותר לו אכילת ארעי (עד כביצה מזונות, או פירות וכדו׳ אפילו יותר). [מ״ב (סי׳ תרצב ס״ק טו). ועיי״ש בסי׳ תל״א ס״ק י״). ומ״מ הנוהג לאכול לפני התקיעות יש לו על מה לסמוך (ויזהרו שלא לאכול אלא אכילת ארעי כנ״ל). [הגרשז״א זצ״ל (הליכ״ש מועדים פ״ב אות א) והגרישו״א זצ״ל (אשרי האיש פט״ז אות יח)]. ובפרט כשרבים אוכלים יחד שמזכירים א׳ לשני לשמוע התקיעות (אלא דאף באופן זה יש להיזהר לכתחלה שלא לאכול אלא אכילת ארעי). [הגרשז״א זצ״ל (שש״כ פנ״ב הגה נב) ותשובות והנהגות (ח״ה סי׳ קעט ד״ה ונראה). ועי׳ במ״ב (סי׳ פט סס״ק כב)], ואם ממנה שומר שיזכירהו לבוא לשמוע את התקיעות עדיף טפי. [צי״א (ח״ו סס״י ז). והארכנו בס״ד בשמעתא עמיקתא גליון קצ״ה].

ביו״ט שני

ביו״ט ב׳ שחובת התקיעות מדרבנן, מעיקר הדין מותר לטעום (עד כביצה מזונות, או פירות וכדו׳ אפילו יותר). [עי׳ במ״ב (סי׳ תלא ס״ק ו). וכ״כ בקובץ תשובות (ח״ג סי׳ פט)].

נשים

נשים, להסוברים שקבלו עליהן חובה לשמוע תקיעת שופר (עי׳ בזה להלן), אסור להן לאכול לפני התקיעות. ואם מרגישות חולשה וכדומה מותר להן לאכול. וכל זה לענין אכילת פת יותר מכביצה, אבל פחות מזה יכולות לכתחלה לאכול אף אם אינן חלשות. [קשו״ע (סי׳ קכט אות יט) וחיי״א (כלל קמא). ועי׳ להלן האם נשים קבלו עליהן חובה לשמוע תק״ש].

מצות תקיעת שופר

מצות עשה לשמוע קול שופר

מצוה מה״ת לשמוע קול שופר בר״ה (ואין המצוה לתקוע בשופר). [הרמב״ם (פאר הדור סי׳ נא ועשה קע וה׳ שופר פ״א) וחינוך (מצוה תה) וכ״כ הרא״ש (ר״ה פ״ד סי׳ י) בשם בה״ג דמברכים לשמוע קול שופר משום דבשמיעת קול שופר הוא יוצא. וכן פסק השו״ע (סי׳ תקפה סעי׳ ב). דלא כהסמ״ג (עשה מב) שכתב דהמ״ע היא ״לתקוע״. ועי׳ בזה בשמעתא עמיקתא גליון ע״א].

שמיעת התקיעות בעודו מתפלל

יחיד שלא סיים תפילת לחש והגיעו צבור לתקיעות, יפסיק בתפלתו וישמע התקיעות, אך לא יאמר ״היום הרת עולם וכו׳״. [עי׳ באג״מ (או״ח ח״א סי׳ קעג וח״ב סי׳ יד)].

מצוה בו יותר מבשלוחו

אין במצות שופר משום מצוה בו יותר מבשלוחו כי עיקר המצוה בשמיעת התקיעה. [מט״א (סי׳ תקפה אות י) ועי׳ בזה בשמעתא עמיקתא גליון ע״א].

לתקן את הבעל תוקע בעודו מתפלל

מקום שנוהגים לתקוע בתפילת לחש, ובעל התוקע טעה, אסור לשוח באמצע ולגעור בו, שכבר יצאו בתקיעות דמיושב. ואף אם לא שמעו התקיעות דמיושב יחזרו ויתקעו אחר התפלה אותו סימן שטעה ודיו. [מ״ב (סי׳ תקצא ס״ק א)]. ומ״מ נוהגים לעשות לו איזה תנועה וממילא יבין הבעל תוקע שטעה ויתקן. [כה״ח (אות ו)].

החייבים והפטורים מתקיעת שופר

חובת הנשים

אשה פטורה ממצות שופר משום שהיא מ״ע שהזמן גרמא. [שו״ע (רסי׳ תקפט סעי׳ ג)]. וי״א שמ״מ קבלו עליהן חובה לשמוע קול שופר. [א״א מבוטשאטש (סי׳ תקפט סעי׳ ג), חיי״א (כלל קמא אות ז) ותורה לשמה (שאלה קעב). ובבן איש חי (נצבים אות יז) כתב שרוב הנשים קבעו מצוה זו עליהן חובה ולכן האשה שנהגה בכך כמה שנים נעשה עליה חיוב, ע״כ. אולם במ״ב לא כתי׳ שקבלו עליהן חובה. ובשלמת חיים (סי׳ שכט) כתב שמצוה זו לא קבלו עליהן חובה כיון שבמה שאינו בידן לא קיבלו עליהן חובה. ועי׳ בשבט הלוי (ח״ח סי׳ קמז)].

כמה קולות עליהן לשמוע

נשים אינן צריכות לשמוע אלא ל׳ קולות (ולא מאה קולות, עי׳ הפרטים בזה להלן). וכן נוהגים כשתוקעים לנשים. [הגרישו״א זצ״ל (אשרי האיש ח״ג פט״ז אותיות כח-כט)].

תקיעה לנשים

אף על פי שנשים פטורות, יכולות לתקוע בעצמן. וכן אחר שיצא כבר יכול לתקוע להוציאן. אלא שי"א שאין מברכות (אף ברכת שהחיינו), וכמו"כ אחרים לא יברכו עבורם. [שו"ע (סע' ו) ודעת הגרשז"א זצ"ל (הליכות ביתה מבוא אות כא) שלפי השו"ע שאין מברכים אף שהחיינו. ואף לסוברים שאין ערבות, מ"מ משמע מהפוסקים דיצא מוציא וי"ל דלא בעינן לכו"ע ערבות באופן זה כיון שאינן חייבות במצוה כלל. ודי בזה ששומעות מבר חיובא (ועי' בתוס' רע"א ר"ה ספ"ג שאף שיצא חשיב בר חיובא)]. וכן המנהג אצל הרבה מבנות מעה"מ והמנהג אצל בנות אשכנז שהנשים מברכות על מצוה זו (ושאר מ"ע שהזמן גרמן) ועל כן יברכו לעצמן, אבל אחרים לא יברכו להן אם כבר יצאו. [רמ"א (שם)]. וי"א שעדיף שהתוקע לנשים יתקע עבורן קודם שישמע התקיעות בביהכ"נ, ע"מ להוציאן יד"ח הברכה, אבל י"א שלא יתקע בג' שעות ראשונות משום שאז מיפקד דינא ואין כדאי לתקוע ביחידות, אלא יתקע להן אחר תקיעות שבביהכ"נ והם יברכו לעצמן או שיכוין בלבו שלא לצאת בתקיעות ביהכ"נ ואז יוכל אח"כ ג"כ לברך בשבילן. [מ"ב (ס"ק יא)].

קטנים שהגיעו לחינוך

קטנים שהגיעו לחינוך יש לחנכם במצוה זו וע"כ יש להביאם לבית הכנסת, ומ"מ יזהירם שישמעו התקיעות ולא יבלבלו להצבור. [מ"ב (ס"ק טז)]. וחובת חינוך לענין זה הוא מיד שמבינין ענין מצות תקיעת שופר, כל קטן לפי חורפיה. [עי' במ"ב (סי' שמג ס"ק ג) והארכנו בזה בס"ד בספר שמעתא עמיקתא – הלכות קטן וחינוכו]. אולם אין חובה לחנך קטנה למצוה זו כיון שהיא מצוה שהזמן גרמא ונשים פטורות ממנה. [פשוט. ואע"פ שיש נשים שקבלו ע"ע חובה לשמוע מ"מ אין חיוב זה חל על צאצאיהם, אא"כ גם הן יקבלו זאת ע"ע כשיגדלו. ועי' זכרון יוסף (יו"ד סי' יד ד"ה ועל מה שהקשה), שבט הלוי (ח"ו סי' נט ד"ה והגדר וח"ה סי' קכט אות ב)].

מסתפק אם שמע תקיעת שופר

מי שמסתפק אם שמע קול שופר, ביום א' שהוא מן התורה, תוקע ואינו מברך. וביום ב' שאינו אלא מד"ס א"צ לתקוע, דספק דרבנן להקל. [מ"ב (סי' תקפה ס"ק ה)].

דיני הברכות

נוסח הברכות

קודם שיתקע יברך: לשמוע קול שופר. [שו"ע (סי' תקפה סע' ב)]. ובדיעבד אם בירך לתקוע בשופר, או על תקיעת שופר, או לשמוע בקול שופר, יצא. [מ"ב (שם ס"ק ד) דלא כפר"ח]. בתיבת "קול" יגביה את קולו ויאריך קצת. [מט"א (סי' תקפה אות ג)].

ברכת שהחיינו

ביום ראשון של ר"ה מברכים ברכת שהחיינו. וביו"ט שני, דעת השו"ע שלא מברכים. ואם חל יו"ט ראשון בשבת, מברך שהחיינו ביום השני. [שו"ע (סי' תר סע' ב)]. אולם דעת הרמ"א שיש לברך שהחיינו אף ביום שני (אפילו אם חל יום ראשון בחול), וכן המנהג אצל בני אשכנז. ומ"מ לכתחילה טוב שילבש הבעל תוקע בגד חדש ויכוון לפטור גם מצות שופר. [רמ"א (שם)]. ובן ספרד השומע תקיעת שופר מבן אשכנז ביו"ט שני של ר"ה, מותר לו לענות אמן על ברכת שהחיינו, אע"פ שלמנהג הספרדים אין מברכים, דהואיל וכך הוא סדר המברך לא חשיב הפסק. [הגרשז"א זצ"ל (הליכ"ש פ"ב הגה כב)].

כיסוי השופר בשעת הברכות והתפלה

יש נוהגים לכסות השופר במפה בשעת הברכות. [א"ר (סי' תקפה אות ח) בשם הגהות מנהגים (אות קכ) ובאר היטב (ססי' תקצג)]. ומ"מ יש להחזיק השופר כשמברך. ועל כן יתחוב היד תחת המפה ויאחזנו או יחזיקנו ע"י המפה. [אלף המגן (שם ס"ק ז) בשם סדור היעב"ץ, וכה"ח (אות יד)]. וכמו כן לפי המנהג הנ"ל יש לכסות השופר (ואם יש לו כמה יכסה את כולם) בין סדר וסדר ובכל שעת התפלה בשעה שאין תוקעין בו. [כה"ח (שם) ואלף המגן (אות ו)]. ויש נוהגים כן על אף שלא נוהגים לכסותו בשעת הברכות. [אלף המגן (שם ס"ק ה). ועיי"ש ובאבנ"ז (סי' תלא) הטעם לכיסוי השופר].

לא שמע הברכות מהש"ץ

מי שבא לבית הכנסת אחר שבירך הש"ץ הברכות קודם שהתחיל לתקוע, יברך לעצמו בלחש. [מ"ב (סי' תקפה ס"ק יא) וכה"ח (אות לד)]. ואם הבעל תוקע התחיל לתקוע כשהוא עודו מברך, אם כוון לצאת יד"ח התקיעות והברכות, יצא. [עי' היטב במ"ב (סי' קסז ס"ק מה) ובשעה"צ (שם אות מג). ועי' בזה בשמעתא עמיקתא גליון קע"ח].

לא בירך עד ששמע ל' קולות

י"א שמי שלא בירך לפני התחלת התקיעות, אפי' אם שמע ל' קולות (כי בזה יד"ח מה"ת) עדיין רשאי לברך. [פרי הארץ (סי' ט) ועיקרי הד"ט (סי' ל אות א)]. וי"א שבאופן זה שוב אינו יכול לברך. [כה"ח (אות לט) משום סב"ל, עיי"ש]. והעיקר לבני אשכנז כשיטה הראשונה. [כן מבואר בשערי ברכה (ברכת מצות סי' תקפה אות ה). וכן משמע מהפר"ח (ס"ק ג) ומהאלף למטה (ס"ק ט). ועי' בכה"ח (אות לו)].

זמן הראוי לברך כשלא שמע הברכות

אם לא הספיק לברך עד שהבעל תוקע התחיל לתקוע תקיעות דמיושב, יש מי שאומר שימתין ויברך קודם שישמע התקיעות דמעומד. [שערי ברכה (שם)]. וי"א שיכול לברך אפילו בסדר דמיושב כל שנשאר תקיעות לשמוע (אלא שי"א שאם כבר שמע ל' קולות שוב אינו מברך). [פר"ח (ס"ק ג), האלף למטה (ס"ק ט) וכה"ח (אות לו). ועי' בפמ"ג (א"א ס"ק ג)]. ויברך בין סדר לסדר. וכן עיקר. [קיצור הלכות המועדים (תקיעות אות כו)].

הגיע באמצע התקיעות, מתי מברך

מי שנכנס לאחר שכבר התחילו התקיעות (מצוי מאד אצל נשים), אם כבר התחילו לתקוע הסימן האחרון (תר"ת), וכמו כן אם לא היה נוכח לגמרי בתקיעות דמיושב, יברך בחזרת הש"ץ לפני תקיעות דמעומד. [קיצור הלכות המועדים (דינים לתקיעות אות כז ע"פ המאירי)]. ובמקום שתוקעים בתפלת לחש יברך לעצמו בתוך תפלת מוסף שלו לפני תקיעות דמלכויות, אך אסור לו לברך באמצע ברכה של תפלת מוסף רק בין ברכה לברכה. [הגרנ"ק שליט"א (חוט שני ר"ה) וקיצור הלכות המועדים שם)].

מברך עבור אחרים (והוא כבר יצא)

אין חילוק בין אם מברך לעצמו, או שכבר יצא ומברך להוציא אחרים, בכל אופן מברך התוקע שתי ברכות הנזכרות. [רמ"א (סי' תקפה סע' ב)]. ומ"מ אם כבר יצא התוקע בעצמו, אם הם פחות מי' טוב יותר שיברכו השומעים בעצמן שתי הברכות, אא"כ אינם יודעים לברך בעצמן, ומנהג העולם להקל להוציאן בכל אופן ואין למחות בהם כי כן הוא עיקר מדינא. [מ"ב (שם) ושעה"צ (אות טו)].

מחליף שופר באמצע התקיעות

אם נטלו השופר באמצע התקיעות והביאו לו שופר אחר א"צ לברך. אבל בין ברכה לתחילת התקיעות צריך לברך. [מ"ב (ס"ק ד)]. ומ"מ אם היה השופר מונח לפניו על השולחן א"צ לברך שוב, שמסתמא דעתו היתה על כולם. [מ"ב (ס"ק יח)].

התחיל ואינו יכול להשלים

אם התחיל לתקוע ואינו יכול להשלים, ישלים אחר ואפילו ג' או ד'. ודי בברכה שבירך הראשון, והוא שיהיו שם התוקעים האחרונים בשעת ברכה (דאם לא היו שם באותה שעה צריכים לברך לעצמן בלחש קודם שיתחילו לתקוע, אך אם כבר יצא ידי חובתו תוקע בלא ברכה, כיון שהצבור כבר שמעו הברכה מהראשון). ואפי' אם בירך ולא יכול לתקוע כלל, השני תוקע בלא ברכה ולא הויא ברכה לבטלה (כיון שהשני יוצא בברכתו). [שו"ע (שם סע' ג) ומ"ב (ס"ק יא ויב). ועי' בשעה"צ (אות כד) דאפי יצא האי' והלך לו או שסתם אזנו ולא שמע, אעפ"כ לא הוי לבטלה כיון שהשני יוצא בה. ומ"מ לכתי' אסור לא' לצאת ולא לשמוע התקיעות, דאין כדאי שיברך זה ע"ד שיתקע אחר].

בירך, ונשמעים תקיעות מבהכ"נ הסמוך

אם אחר הברכות שומעים קול שופר מבית הכנסת הסמוך, נראה שיש להמתין בין הברכה לתקיעות כי יש סוברים שיש בקולות אלו משום הפסק בתקיעות ונמצא ברכתו לבטלה (לשיטות אלו). [עי' בשו"ע (סי' תקצ סע' ח) שאף בתקיעות במתעסק יש משום הפסק. ודעת המ"ב שיש לחוש לדבריו לכתחלה, וע"כ כת' שיש להזהר כששומע תקיעות מבהכ"נ הסמוך, וע"כ נר' דבנ"ד יש להמתין עד שיגמרו לתקוע. ואע"פ שהמ"א חולק על השו"ע כמבואר במ"ב, מ"מ אין לחוש משום הפסק כי הוא לצורך התקיעות ואינו חשיב הפסק. ואף להרמ"א סי' קס"ז דס"ל שאסור לומר האכילו את הבהמה לפני שמתחיל לאכול ע"מ להנצל מאיסור דרבנן מ"מ הכא שאני שהוא לצורך התקיעה עצמה ועוד דהוי הפסק בשתיקה דקיל טפי כמבואר במ"ב בסימן ר"ו. ועוד דהכא חמיר טפי כי למחמירים מפסיק בידים כשתוקע, ועי' מש"כ בשמעתא עמיקתא גליון קס"ג. וכמ"כ אם יתקע ויסמוך על המקילין ע"מ שלא להפסיק מ"מ הרי יצטרך לחזור ולתקוע לצאת דעת המתירים ויש לחוש קצת לתוקע שלא לצורך, עי' ברמ"א (ססי' תקצו). וכן הסכימו מחשובי המורים].

עשרת ימי תשובה

צום גדליה

מתענים למחרת ר"ה, והוא תענית צבור. [רמ"א (סי' תרב)]. ועי' בשמעתא עמיקתא - הלכות מצויות לתעניות בזה. ויש לכל אדם לפשפש במעשיו ולשוב ממעשים הרעים בימים אלו. [רמ"א (סי' תרג)]. ויקרא באגרת התשובה של רבינו יונה. [מ"ב (ס"ק ב)].

ריבוי תפלות

בימים שבין ר"ה ליוה"כ (לבד משבת) מרבים בתפלות ותחנונים. [שו"ע (סי' תרב) ומ"ב (ס"ק ב)]. ואומרים אבינו מלכנו ערב ובוקר. אפילו אם חלה מילה, שאין אומרים תחנון, אומרים אבינו מלכנו. וכמו"כ אומרים א-ל ארך אפים ולמנצח. ואומרים בכל יום ג"פ וידוי קודם עלות השחר (וכן מיום א' דסליחות עד ער"ה אומרים ג"פ וידוי), מלבד בערב יוה"כ שאין אומרים אותו אלא פ"א. [רמ"א (שם) ומ"ב (ס"ק ג, ה-ו)]. ומנהג העולם לומר וידוי "אשמנו" רק פ"א בכל יום. [כן הוא ע"פ האר"י ז"ל (הובא בבאר היטב שם ס"ק ב) והמעשה רב (אות רב)].

אבינו מלכנו בערב שבת תשובה

במנחה של ערב שבת תשובה אין אומרים אבינו מלכנו. [שעה"צ (סי' תקפד אות ז)]. ומנהג הספרדים לאומרו אף בשבת ובר"ה, אבל מדלגים על א"מ חטאנו לפניך, מחול וסלח, ושאר א"מ שנזכר בהם חטאות ועונות וודויים. [כה"ח (סי' תקפב אות טז וסי' תקפד אותיות ז-ח)].

צדקתך בשבת שבעשי"ת

שבת שבין ראש השנה ליום כפור המנהג לומר בו צדקתך צדק. [רמ"א (סי' תרב)].

הפטרת שובה ישראל

בשבת זו מפטירים "שובה ישראל", ונוהגים שאין נער אומר הפטרה זו. [מ"ב (ס"ק יא)].

הזכרות שבתפלה

המלך הקדוש והמלך המשפט

בעשרת ימי תשובה אומר בתפלת י"ח "המלך הקדוש" במקום "הקל הקדוש", "המלך המשפט" במקום "מלך אוהב צדקה ומשפט". [שו"ע (רסי' תקפב)]. משום שהם ימי דין שהקב"ה יושב ודן כל העולם ומראה ממשלתו שהוא בכל משלה. [מ"ב (שם)].

טעה ולא הזכיר (המלך הקדוש או המלך המשפט)

אם טעה ולא הזכיר המלך הקדוש, חוזר לראש (דחזקה מה שהוא רגיל הוא מזכיר). אבל בהמלך המשפט, אם נזכר קודם שעקר רגליו, חוזר לברכת השיבה שופטינו ואומר משם ואילך על הסדר. [שו"ע (שם) ומ"ב (ס"ק ג)]. ואם לא נזכר עד שעקר רגליו דעת השו"ע (שם) שחוזר להתפלל. אולם דעת הרמ"א (סי' קיח) שכל שסיים הברכה אינו חוזר (ואם הוא תכ"ד יתקן, עי' מ"ב). ולמעשה אינו חוזר, וי"א כן אף לבני ספרד. [כה"ח (סי' קיח אות א)].

תיקן תוך כדי דבור

אם נזכר תוך כדי דיבור מחתימת ברכת הקל הקדוש או מלך אוהב צדקה ומשפט, יתקן מיד. [שו"ע (סי' תקפב סע' ב) ומ"ב (סי' קיח ס"ק ג)]. והיינו שלא שהה משגמר הקל הקדוש רק כדי ג' תיבות, ואם שהה יותר משיעור זה לא מועיל חזרתו. ואפי' לפני זמן זה אם התחיל ברכה אחרת שוב לא מועיל תיקון. [מ"ב (סי' תקפב ס"ק ז)].

מסופק אם חתם כדין

אם הוא מסופק אם אמרו, חוזר לראש (דחזקה מה שהוא רגיל הוא מזכיר). [שו"ע (סי' תקפב)]. ואם התחיל הברכה שלאחריה, אלא שהוא מסופק עכשיו אם תיקן את עצמו בהמלך הקדוש בתכ"ד או לאחר כדי דבור, י"א שא"צ לחזור. [הגרישי"א זצ"ל (הליכות והנהגות תשרי עמ 5)]. וי"א שצריך לחזור. [שד"ח (מע' ר"ה סי' ג אות טז) והגרח"ק זצ"ל (אשי ישראל פמ"ה הגה רנג)]. ולמעשה לא יחזור. [כיון שיש מח' הולכים מספק להקל, עי' בשמעתא עמיקתא גליון פ']

✉ להצטרפות לרשימת התפוצה ללא עלות ניתן לשלוח בקשה לדוא"ל: amikta@amikta.co.il

© שמעתא עמיקתא – לרפו"ש של הרב רפאל יהושע זעליג בן פרחה חיה שליט"א בתושח"י – לשאלות והערות ניתן להתקשר לפל' 052-767-0503